

OPERELE PREMIATE ALE
SCRIITORILOR TINERI
ROMANI

CONSTANTIN NOICA

MATHESIS

SAU

BUCURIILE SIMPLE

FUNDATIA
PENTRU LITERATURA
SI ARTA „REGELE CAROL II”

84

MATHESIS
SAU
BUCURIILE SIMPLE

Constantin NOICA

MATHESIS
SAU
BUCURIILE SIMPLE

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1 9 3 4

P R E F A Ț Ă

De ce ne place să spunem lucruri pe jumătate adevărate? Mă gândesc la toate actele de eroism, la marile agonii și victorii din planurile diferite ale vieții, și am impresia că le văd decurgând dintr'o nesiguranță, dintr'o șovăială, dintr'o jumătate de adevăr. E ceva care nu ne inspiră nici măcar nouă încredere, la începutul lucrurilor; un raționament pe care-l simțim greșit sau o hotărâre pe care-o vedem bine că nu e cea bună.

Și pe urmă, fără să știi cum, ceva obscur și fără formă vine și-ți îmbracă nesiguranța, prefăcând din centrul acela de neliniște și pendulare, un sâmbure de mistică și adevăr. E de multe ori inexplicabil felul cum devin oamenii apologeți, trăind și patetizând pentru jumătățile lor de adevăr. Sau, poate, au dreptate?

Nu. Cum ar putea să aibă? Dar ne place tuturor să mimăm stările sufletești ale omului închipuit de noi că spune adevăruri. Ii furăm gesticulația și retorica, îmbolnăvind-ne de frigurile unei sincerități îndoielnice. De multe ori ne lăsăm prinși, uitând că nu avem dreptate. Dar câteodată nu uităm. . .

Autorul acestor rânduri n'a pierdut din vedere faptul că nu are întotdeauna dreptate. Ar fi vroit să aibe — și i-a fost ciudă.

A căzut în exces, a căutat excesul, ca o ușurare. Dar sunt atât de multe excese împrejurul nostru, formele de vieață, toate, par a fi atât de nefirești din punctul de vedere al adevărului — încât această încercare nefirească de aci poate fi și ea iertată.

De altfel, cineva spunea odată: «Oricine, rătăcit într'o pădure, urmărește cu neostenită energie o direcție oarecare, descoperă un drum nou». E o invitație la exces. Căci nu e vorba de drumuri noi, poate. Dar e vorba de treceri, de viețuiri, de drumuri, pur și simplu, — într'o lume în care de sigur nimeni nu știe prea mare lucru.

I

Este astăzi un lucru bine asigurat în știință faptul că, din punct de vedere al formei, tot universul, ca și orișice parte a lui, pot fi înglobate într'ò expresie de forma $f(x, y, z)$. Ba un om de știință contemporan se gândea chiar la posibilitatea de a scrie ecuația unei statui, a statuiei lui Venus din Milo, de pildă. Negreșit ar fi o ecuație lungă, și foarte probabil că ar fi respingătoare ca aspect. Atâtea cifre, într'ò frumusețe simplă și directă ca statuia aceea! Dar ce importă lucrul acesta? Ar fi o ecuație, nu este așa? Ar fi o nouă frumusețe, *cealaltă* frumusețe a Venusei din Milo. Vom învăța vreodată să o vedem și pe ea?

Și totuși întreaga cultură, pe care o avem în spatele nostru, nu face decât să ne ducă spre această înțelegere a realității, spre această nouă frumusețe a ei. Constatând că orice parte a lumii, ca și lumea toată, sunt știute, ne aparțin în propriu, se pot scrie prin calculul nostru — cultura această europeană, sau greacă, sau cum i se va mai zice, pare a fi dovedit tot ce vroia să dovedească și a fi sfârșit cu propriile ei întrebări. Cultura noastră a răspuns astfel la întrebările pe care și le-a pus, descoperind totdeodată noua frumusețe, cea formală, cea lineară, de adevăr

matematic, pe care o căuta în lucruri. De acum înainte rămân numai anumite calcule de făcut...

Bine înțeles, trebuie adăugat ceva aci, pentru sinceritatea discuției: nu se poate pune în formulă niciun lucru decât după ce se va fi oprit mișcarea. Apele nu se pot scrie decât când au înghețat. *Viul* nu poate fi atins — cel puțin pe căile pe care s'a angajat dela început cultura noastră, prin problemele cărora le-a căutat o soluție. Dar în afară de obiectivul acesta, de a surprinde viul, obiectiv pe care cultura *nu* și l-a propus, ea este pe cale să le atingă pe toate celelalte pentru care cu adevărat și în mod explicit s'a străduit ea. În cultura noastră se găsesc, sau sunt indicii că se vor găsi, într'o fericită zi științifică, răspunsuri la toate întrebările bine puse. Dacă cineva vrea răspunsuri la alte întrebări, trebuie să le caute într'altă parte.

Vrem să spunem, cu alte cuvinte, că, în ansamblul ei, sau măcar într'una din orientările ei precumpănitoare, cultura noastră ni se pare de un anumit tip, care se cere mai bine lămurit de cum a fost până acum. În bună parte, cartea aceasta vrea să-l realizeze pe planul vieții interioare. Dar tipul nostru de cultură suferă și o discuție științifică, pe care ar trebui odată să o întreprindem.

Fără îndoială că niciun tip de cultură nu stă singur și nu se realizează pe cont propriu. Astfel tipul de cultură pe care vrem să-l descriem aci a conviețuit cu un alt tip, sau elemente de ale lor au stat întotdeauna împreună și s'au jenat reciproc. Întrebările unuia s'au trecut asupra celuilalt, și multe cugete, obosite de atâta neînțelegere, au căzut în scepticism, pur și simplu pentru că n'au știut la ce porți să bată.

Afirmația pe care o înaintăm este: în bună parte totuși *cultura noastră e de tip matematic* și tipul acesta se opune culturei de *tip istoric*.

Ni se pare, așa dar, că surprindem acest dualism: geometrie-istorie, a cărui polemică transpusă pe planul culturilor e opoziția celor două tipuri de cultură.

Propriu vorbind, nu se înțelege aci în mod necesar conținutul geometriei, ci e vorba numai de anumite caractere ale ei. E vorba de atmosfera ei. Cultura noastră pare că nu se poate realiza până la capăt decât în această atmosferă. Căci geometria nu e numai desfășurare silogistică pe baza câtorva principii. Ea e și: idee de ordine, un anumit stil, imanență, și o serie întregă de probleme, de care va trebui până la capăt să dăm socoteala. Iar cultura noastră pare a crede în câteva din aceste lucruri.

Nu e vorba deci niciun moment de conținutul propriu zis al geometriei, de teoremele, problemele și desfășurările ei în timp logic. De aceea și spunem deseori geometrie în loc de matematici: pentru că geometria e știință elementară, în primul rând, și aci nu e vorba decât de elemente, de anumite elemente care stau la baza dialecticei spiritului; și pentru că, în al doilea rând, termenul de geometrie a calificat întotdeauna și alte lucruri decât lucrul matematic; (« esprit de géométrie » opus lui « esprit de finesse »; sau, de pildă, afirmația lui Platon că, « Dumnezeu geometrizează »). A fost întotdeauna puțină poezie, ceva lirism, altceva decât simplă știință sub rubrica: geometrie.

Cultura noastră este așa dar de tip geometric, — pe deasupra materialului ei, alcătuit din creații spirituale de diferite ordine — în justificările și înțelesurile ei. Bine înțeles

că acest conținut cultural poate fi matematic, și e preferabil, până la un punct, să capete un aspect matematic. N'a vroit o școală filozofică, așa cum era cea a pozitivismului francez, să matematizeze toate științele? Totuși nu aspectul decide de lucruri. Există ceva mai adânc și mai necesar, care face ca toate valorile culturii noastre să încapă într'o singură familie. E, poate, un destin și în culturi, iar destinul culturii noastre ar putea fi acesta de a geometriza.

Am vroi să spunem că, într'un anumit înțeles, creațiile noastre în ordinea spiritului duc numai la geometrie, deși geometria nu este întotdeauna simplă geometrie. Căci e vorba de spiritul lucrurilor pe care le întreprindem. Și de aceea e poate cazul să spunem: spiritul rector e geometric.

Și e foarte adevărat că avem dreptul să discutăm în cultură mai mult decât: care e suma unghiurilor unui triunghi... Dar orice vom întreprinde, cu oricâte libertăți am fi înzestrați, vom sta într'una sub semnul pur al geometriei. Destinul nostru e de a desena figuri regulate.

Ceea ce caracterizează, dela prima vedere, o cultură de tip geometric este idealul ei: știința universală, *Mathesis universalis*.

Și toată cultura noastră, către ce tinde ea decât către o expresie finală simplă, către un sistem care să dea socoteală de tot ce se întâmplă în univers, eventual către o formulă a toate cuprinzătoare?

Idealul culturii noastre e unificația. Un Platon, un Descartes, un Leibniz, un Husserl, o vor în mod explicit. Dar ce disciplină particulară, care efort științific susținut și

conștient de sine nu se lasă dominat de aceeași pornire unificatoare? Toată cultura noastră pare că suferă după nostalgia unului. Stăruie ceva din spiritul monoteist și în cultură.

E demn de observat cu acest prilej că monoteismul, sub forma lui definitivă, n'a fost totuși atins atâta vreme cât omul a privit în afară, spre lume; ci ochii au trebuit să se întoarcă înapoi, pentru a căpăta de acolo revelația pe care natura exterioară nu vroia să le-o dea. Și astfel s'a putut spune că fapta cea mare a creștinismului a fost de a înlocui Dumnezeu-natură prin Dumnezeu-spirit, și raportul de transcendență prin cel de imanență.

Cultura noastră pare să nu fi făcut într'altfel. Și era firesc să fie așa, căci ordinea religioasă e solidară cu ordinea culturală în genere. Posedată de idealul ei de ordine strictă, cultura l-a căutat multă vreme în lume, pentru a-l găsi, la urmă, în om însuși. Nu natura e ordine, nu lumile astronomice sunt marile acorduri matematice, dar spiritul e ordine și el ritmează realitățile pe care le ia în considerație.

Dacă o « *Mathesis universalis* » poate fi înfăptuită, elementele ei trebuie să zacă în noi înșine, în primul rând, și să fie universal omenești, în al doilea rând. Grupate și constituite, aceste serii de elemente stau sub două discipline vaste: logica și matematica. Acestea sunt idealul nostru de ordine; pe ele am vroi să le înserăm în lume, pentru a o face mai clară și mai umană; pentru ele alergăm, pentru aceste bunuri, care de fapt ne stau la îndemână, alergăm în spații, peste sute de mii de ani lumină.

S'a întâmplat, în istoria gândirii omenești, un proces care nu poate fi prea bine urmărit, întâi pentru că se

asociază cu tot felul de alte orientări și idealuri umane, apoi pentru că nu lucrează la suprafață ci în adâncul istoriei; dar care proces se desprinde ca unicul responsabil, conștient de sine, în istoria culturii: gânditorii, anume, au început să-și dea seama că știința e a *omului*, cultura e a sa, legile universului și geometriile acestuia sunt toate ale sale.

Dacă experiența religioasă a omului a desgropat din el toate rezervele de spiritualitate, experiența sa științifică i-a scos la iveală toate rezervele de culturalitate.

Cultura e omenească; e adevărul nostru, e ordinea după chipul și asemănarea noastră. Nu înseamnă, de aci, că adevărul e relativ la conștiința omenească și constituie, ca atare, o degradare a vreunui adevăr absolut. Dar adevărul, pur și simplu nu are sens în afară de conștiința noastră. Știința și cultura nu sunt dincolo de noi. Orice s'ar face, un anumit antropologism ne domină toate creațiile. A vorbi deci de o relativizare a culturii, înseamnă a o considera pe aceasta drept altceva decât este. Cultura nu e decât omul însuși.

De aceea Kant a putut afirma, într'o zi, un lucru care dă socoteală pentru toată cultura noastră: « Științele nu s'au constituit, scria el, decât în clipa când au devenit conștiente că rațiunea nu află dela lucruri decât ceea ce pune ea în ele ».

« Rațiunea nu află dela lucruri decât ceea ce pune ea în ele... » Așa dar spiritul se caută pe sine în lucruri. Spiritul are o activitate proprie, pe care ne-o revelează lumea. Căci lumea nu este — nu este pentru noi, nu există pentru știință și pentru cultură — dacă nu este și în spirit. Lumea nu are niciun înțeles, pentru noi, fără conștiință.

Dar, întreba cineva, dacă e adevărat că lumea nu se constituie decât prin conștiință, atunci ce era când nu exista nicio conștiință? Ce era în lipsa oamenilor?

Ce era atunci? Nu era știință, atâta tot. Dacă e adevărat că exista lumea? Dar existența nu are niciun înțeles în afară de știință. Existența e o presuposiție a calculelor noastre, o ipoteză dată în problemele pe care le discutăm. A, existența mai are un înțeles: de prezență. Dar cine să spună că lumea era prezentă atunci când nu existau oameni; din moment ce, tocmai, nu existau oameni? Cine să ne vorbească de o prezență, dacă nimeni nu era prezent?

Atunci, spiritul se caută pe sine în lucruri. Ar putea părea surprinzător faptul că se caută altundeva decât în el; dar nu e nevoie să credem că lucrurile sunt atât de depărtate de spirit. Spiritul se caută în lucruri, așa cum se caută într'o figură geometrică, pe care el singur și-o construiește, pentru a-și explicita propriul său silogism, demonstrația pe care vrea să o dea teoremei sale. Spiritul se caută în lucruri numai pentru atât: pentru a se explicita. Natura e un pretext. « Natura, scria un om de știință contemporan, pune spiritul la încercare. El răspunde, constituind matematicile ».

Cum poate da valori omul, acestui univers imens? Toate lumile astronomice, distanțele în fața cărora suntem atât de mici, — cum putem să credem că ele nu se țin decât prin semnificațiile date de spiritul nostru? La care s'a putut răspunde că universul legal, universul acesta articulată, deși imens, e încă o construcție a minții noastre. Atunci nu e decât firesc ca omul să-i dea valori.

Eu, părintele lucrurilor... Cum de nu s'a văzut ce mult spirit geometric este în tendința aceasta constructivistă a culturii noastre!

Până acum, cultura noastră se dovedise a fi de tip geometric prin aceea că năzuia spre ordine: Mathesis. Acum ea se dovedește de tip geometric și prin aceea că e constructivă, nu simplu interpretativă sau descriptivă.

Cultura noastră introduce un primat al « făcutului » asupra datului. Oamenii de știință s'au întrebat, de pildă, ce cunoaștem noi asupra existenței lucrurilor? Noi nu luăm în considerație decât mișcarea lor — arăta într'o zi filozoful Hermann Cohen — și mișcarea nu e a lucrurilor, ci e o categorie a minții noastre. În loc să considerăm lucrurile, considerăm mișcările, pe care, de fapt, tot spiritul nostru le-a pus în lucruri. Căci mișcarea — cea științifică — noi nu o simțim, ci o gândim: o gândim punând în ea deplasări infinit de mici, o gândim grație metodei infinitesimale. Prin metoda infinitesimală spiritul reface, în planul științei, toată mișcarea și deci toată natura. Natura din știință nu *este*, așa dar. Natura se face, o construiește intelectul, calculul.

Cu toate acestea în mod curent se afirmă că lumea e dată. Ce înseamnă însă dat, în știință? Dat, răspundea același Hermann Cohen, reprezintă ceea ce îmi pun eu pentru a construi o temă. Datul e o metodă de lucru. Imi dau anumite lucruri, anumite ipoteze, și prin ele pot să fac lumea. Căci lumea, lumea din știință, este o lume făcută. Dacă ipotezele mele n'au reușit bine, dăruim lumea și ridic alta la loc. Nu operează în felul acesta toată știința contemporană? Și nu este, atunci, « făcutul » unul din caracterele dominante ale culturii noastre?

În sfârșit, alături de ideea de ordine și de efortul constructiv, cultura noastră închide în ea un ultim înțeles geometric: imanența.

Este un fapt caracteristic lucrului geometric acela că el nu transcende. Dacă-ți dai un triunghi și consideri asupra lui o problemă, nu te gândești nicio clipă la o existență exterioară oarecare și la vreo depășire posibilă a cadrelor pe care ți le-ai impus. Faptul geometric nu face intelectul să iasă din sine. Nu-l silește să accepte ceva străin de sine. Intr'un anumit sens, toată geometria e în noi și niciodată nu iese din noi, oricâte desene pe hârtie am face.

La fel, faptul cultural în genere tinde să rămână închis veșnic într'un cerc: în conștiință.

Există o anumită orientare către subiect, care poate fi urmărită în tot planul culturii, peste toată întinderea lui. Tendința aceasta este însă clară în filosofie. Astfel s'a constatat de o bună bucată de vreme că, în locul lucrurilor din afară, filosofia a început să cerceteze intelectul, și, în locul naturii, știința asupra naturii. Și s'a spus, pe drept cuvânt, că obiectul filosofiei este mai puțin lumea decât științele. Filosofia pare, mai mult decât orice, o orientare către subiect, către ceea ce se petrece acolo, înăuntru. Dar tot înăuntru se realizează și celelalte fenomene de cultură. Dela Kant încoace, mai ales, subiectivitatea a devenit chiar teatrul de operații al tuturor activităților spirituale. Nu numai știința e în conștiință, dar moralitatea și arta sunt și ele în conștiință; iar cultura întreagă nu se ține decât datorită unității pe care o dă « conștiința de cultură ».

Conștiința nu se poate depăși, aproape. Cum ar face-o, și încotro? Niciun fel de ontologie nu mai pare că răspunde

acestei vaste subiectivități, după cum niciun fel de ontologie nu răspunde întrebărilor geometriei. Pozitivismul veacului al nouăsprezecelea credea că desființase metafizica făcându-se că nu vrea să o ia în considerație. Dar astăzi are loc cealaltă moarte a metafizicei, adevărata moarte a metafizicei: moartea prin spirit geometric.

Ca și geometria, cultura începe să se lipsească de ceea ce s'a numit realitate. De ce nevoia de a afirma realitatea? Lucrurile rămân în mine, împreună cu toate desfășurările lor posibile. Lumea e doar pretextul meu de a le pune în evidență. Dar nicio depășire nu e realizată pe această cale. Spiritul nu ajunge la nimic, nu lovește în nimic. Sistemele de cunoaștere sunt, ca monadele, simple puncte de vedere. Inchise, fără ferestre. Cu un sistem de cunoaștere nu ajungi nicăeri decât unde ești. Spiritul nu se mișcă din loc. Iată de ce, propriu vorbind, e o imposibilitate pentru conștiința noastră ca ceva efectiv nou să existe în lume.

Ce înseamnă, de pildă, acest lucru nou, altul decât mine: realitatea? S'ar putea să însemne ceva, dar metodele mele de lucru nu mă duc către ea. Lumea ca prezență, ca fapt viu, dat, este o presuposiție a culturilor istorice, culturile acelea în care curgerea, destinul și actualitatea primează. Lumea culturilor de tip geometric, însă, este un ideal de ordine, făcut de conștiința omenească și păstrat în conștiința omenească.

Așa dar, acestea sunt notele constitutive ale unei culturi de tip geometric: ordine, constructivism, imanență.

Este exagerată afirmația că toată cultura noastră se dovedește a fi de acest tip? Poate că da. Există într'adevăr atâtea sisteme de filosofie care nu sunt idealiste și

atâtea nostalgii, în tot cuprinsul culturii noastre, după un « dincolo »...

Dar am voit să deosebim categoric acest tip de cultură, de celălalt, cu care obișnuit conviețuește. În amestecul lor, problemele s'au confundat și toate apele sunt acum turburi. Tipurile noastre de cultură trebuiesc desfăcute din îmbrățișarea lor și puse să stea așa cum le e locul: față în față.

Deviza culturii de tip geometric ar putea fi deviza aceea a câtorva spirite fanatice din Evul Mediu: *multa habentes, nihil possidentes*. Geometria știe multe lucruri, dar n'are nicio posesiune efectivă. Culturile de tip geometric au legi, au câte o Mathesis, sau tind către una, au construcții grandioase și fac neconținut altele noi; dar nu au, în schimb, nicio realitate, niciun fel de concret, altul decât concretul palid construit de spirit, pus de spirit, pentru înalta glorie a spiritului.

Geometriilor pe care și le dă conștiința nu li se opune decât istoria care se dă singură. Cultura de tip geometric face parte din ordinea spiritului, cea de tip istoric face parte din ordinea naturii.

Dar ce sens are atunci o cultură de tip istoric? Spuneam că e o cultură în care primează destinul. Ea e deci, o cultură oarbă. Plină de prezențe, e adevărat. Dar, a trăi nemijlocit printre prezențe, a te confunda cu ele, a ființa odată cu ele — înseamnă sau a renunța la omenie, sau a o depăși.

A trăi ca om al unei culturi de tip istoric înseamnă, poate, a trăi ca arborii, ca pasărilor, sau cine știe? ca îngerii. E *altă* viață, în planul culturii vorbind, decât viața omului. E mai puțin, sau mult prea mult. Cultura de tip

istoric e biologică, sau, atunci, e angelică. Religia ne-a făgăduit perspectiva cea de a doua. Istorismul vrea să ne reîntoarcă la perspectivele biologiei?

Dar — ni se răspunde la această observație — nu e simplă biologie. E o biologie transfigurată cea care ni se propune.

Biologie transfigurată? Ni se pare că tot respect față de biologie se ascunde în dosul acestei transfigurări. Iar cultura s'a născut din nesocotirea biologiei, dintr'un exces față de ea. Cel puțin jumătate din cultura noastră, tot ce e geometrie și geometric în ea, stă dincolo de biologie.

Cultura pare a se fi născut între două bătăi de puls ale vieții; într'o pauză. De unde nu rezultă că, în mod necesar, cultura nu mai este vieață. Cultura e încă vieață și anume ceea ce are mai generos vieața în ea, anume excesul. E nepotrivit să se spună: cultură și vieață. Cultura crește din excesul vieții asupra ei însăși, deci prelungește vieața.

Există anumite exemple, în istoria culturii, care ar trebui afișate peste tot, ca să se știe adevărata origină a lucrurilor. Astfel pilda lui Pascal ar trebui să ne fie veșnic prezentă. Pe Pascal îl dureau dinții, și biograful spune că suferința lui era îngrozitoare. Ce putea să facă? Putea să strige, ca noi toți, putea să dea curs suferinței sale fizice. Dar el a preferat să facă altceva: geometrie. În orele acelea când durerea îl exaspera, el desena figuri regulate și, în desordinea suferinței lui, gândea lucruri regulate.

Câtă umană demnitate nu era în gestul lui... E necesar câteodată să uiți vieața. Sunt anumite împrejurări când trebuie să te depășești pe tine prin cultură. Să te *înstrăinezi* prin cultură. Să pui distanțe înlăuntrul tău. Nu face aceasta, cultura?

Câți oameni, de pildă, nu s'au « pierdut » în știință? Și-au lăsat de o parte tot ce au purtat până atunci cu ei, toată zestrea lor de bucurii, sau povara lor de dezastre. Coeficientul nostru personal, sau sistemul obscur de lucruri mici care ne dau nebunia noastră locală, tonul acesta moral specific, coloritul nostru — ce frumos s'au șters toate dintr'odată sub pata mare și omogenă a științei.

Am reușit astfel trecerea dela local la universal, saltul sufletesc dela locul unic, la locul comun. « Marile locuri comune ale spiritului ». Toată cultura, cu teoremele ei de geometrie, cu legile ei naturale, cu febra ei estetică și înnobilarea religioasă, ce sunt lucrurile acestea decât locuri comune pentru toate structurile individuale, întâlnirile cu sine ale spiritului divizat în lume?

Ne întâlnim toți într'o piață mare, parcă. Fiecare a avut ceva de uitat și, cu cât a reușit să uite mai bine ce a lăsat în urma lui, cu atât a reușit să se apropie mai bine de ceilalți. În acest sens, ar trebui să ni se pară întotdeauna ceva nebunesc în tendința de a ne istoriciza, de a ne divide. Să ne dividem, întru ce? E nebunesc să nu vrem a vedea că lucrurile și noi înșine suntem mai mult sau mai puțin aceiași. Să ne dividem, poate, numai în micile noastre singularități de fiecare zi. Dar nu a simțit nimeni câtă trivialitate este aci? Cum, noi suntem noi înșine pentru că avem anumite rezonanțe particulare, emotivitatea asta, boala asta care ne face oameni răi și mici la suflet; numai pentru atât? Și când este Pascal el însuși: când îl dor dinții sau când face geometrie?

Noi suntem, poate, spirit. Suntem capacitate universal emotivă; noi, divizați în lume, așa cum stăm, suntem

totuși ritmuri. Să lăsăm ritmurile să ne solidarizeze. Dacă avem ceva de așteptat dela cultură, e să ne scape de rușinea de a sta în afară ritmuri.

Dar de ce să se creadă că a trăi ritmic înseamnă a nu trăi din plin? De ce vieța să nu poată fi trăită efectiv și cu întregurile ei, printre marile locuri comune ale spiritului? Ce idee suprinzătoare aceasta că, dacă nu mai trivială, vieța nu mai este. Vieța este, întregă, pe toate planurile pe care o punem în joc. Ea nu poate fi parțială, dar se poate lepăda de anumite conținuturi de *hic et nunc*.

Și totuși există un fel de convingeri oficiale după care, dacă nu e trăită cu toate conținuturile ei imediate, vieța trebuie să fie neapărat parțială. Așa ni se spune, de pildă, că oamenii întreprind anumite acțiuni culturale nu din tot plinul lor sufletesc ci cu anumite dispoziții, numai. Se spune: oamenii fac știință pentru adevăr, atâta tot. Restul vieții lor, atunci când fac știință, e mort.

Dar nu e de loc așa! Oamenii nu cred atât de mult în abstracțiuni cum se spune câteodată. Ei fac știință ca să uite o dragoste, pentru că îi dor dinții, pentru că îi încântă câte o metodă de lucru. Dacă adevărul e o metodă de lucru, atunci a face știință pentru adevăr are un sens, căci facem știință din toată inima: putem iubi o metodă și putem crede în ea. Dacă adevărul e ordine, punere sistematică de probleme și reușită—atunci încă are un sens să ne gândim la adevăr. Dar, așa, simplă abstracțiune? E necesar să promovăm abstracțiunile, bine înțeles. Dar cine crede că abstracțiunea e seacă de simțiri, că știința e anemie, și că, în laboratoarele ei, cultura se face « la rece », acela n'a învățat nimic din rosturile culturii.

Pentru că, din imprudență, oamenii științei și ai culturii și-au făcut un titlu de nobleță din această aparență de calm și uscăciune — de aceea au reușit să desguște atâția oameni, cu privire la cultură, și să-i facă să creadă că a promova cultura înseamnă a pierde din viață. Sau, cu alte cuvinte: pentru că oamenii cari au practicat cultura de tip geometric au abuzat de formalismul lor, de aceea cultura de tip istoric s'a făcut întotdeauna necesară.

Dar a promova formele nu înseamnă a ucide viața. Nu trebuiesc crezuți oamenii de știință când spun că sunt calmi și neturburați. Nu trebuie crezut Pascal când spune că exercițiul lucrurilor pure îi calmează durerile. E altă neliniște, liniștea sa aparentă, atâta tot. E o deplasare, e translația dela biologie și dramele ei, la formalism și dramele formale. Strigătul devine cântec și desechilibrul dans.

Cine a spus că pierde prin aceasta viața? Afirmația nu are niciun sens. Cum să pierzi viața. Ea poate fi uitată, asta-i altceva. O uit și mă pierd în forme, în formele care nu mă devitalizează, totuși, ci mă vitalizează pe alt plan. Nu sunt mulțumit cu conținutul vieții, Nu-mi convine, pur și simplu, ceea ce se întâmplă și de aceea caut alt conținut, chiar dacă el va fi un conținut de forme. Căci ce pot să găsesc altceva în mine decât forme? Cine, renunțând la lume, a putut să pună o altă lume în loc, o lume efectivă, de prezențe, și nu una de fantome?

În definitiv, toată polemica dintre cultura de tip geometric și cea de tip istoric la același lucru se reduce. Săturat de prezențe, de actualitate, de conținutul imediat al vieții lui, omul și-a încercat norocul în inactual și a început elaborarea formelor. În locul trăirilor a pus creiările. Dar nu

înseamnă că s'a sinucis prin aceasta. E' adevărat că geometrul, în general, e ceva mai palid la față decât omul din pădure. Dar de vieața aceasta era vorba? De vieața elementară a țeșuturilor?

Nu s'a gândit nimeni să refuze vieața dintr'o « pudoare metafizică ». Ceea ce însă a părut întotdeauna evident, a fost faptul că atașarea exclusivă de vieață n'a dus la niciun înțeles nou. Conținutul imediat al vieții nu interesează, pur și simplu pentru că nu e *problematic*. Arborele din fața mea, durerea din mine, spuza cerului înstelat, toate acestea sunt indiscutabile. Ceea ce aș vrea e să pot discuta ceva, să mă pot îmbogăți cu un înțeles nou. Moartea e o prezență? Bine. Atunci să tăcem și s'o așteptăm. Dar, dacă e și o problemă, atunci nu o putem pune decât în termeni de problemă: în termenii științelor naturale, de pildă, sau s'o cercetăm în filosofia culturii și în folklor. Restul e indiscutabil.

Iată de ce, în locul acestor lucruri indiscutabile, câțiva au încercat să pună în joc lucruri oscilatorii, fantome între care să poți alege, și indiferențe pentru care să poți opta. Iar singură cultura de tip geometric a putut crea un material de discuție indiferent. De aceea dialectica ei nu se sfârșește niciodată. Ea nu merge cu necesitate către nimic, căci în locul necesităților interioare, ale duratei istorice, a pus libertățile fără durată ale eternității geometrice.

De aceea, în locul conținutului imediat al vieții, pe care cultura de tip geometric îl respinge dela început ca neproblematic, ea și-a creat singură materialul ei de discuție, problematic, incert, dar desinteresat. Și l-a creat, cum? *Ex nihilo*? Nu. Ci dintr'un adânc de vieață neștiută; din voința neîntreruptă a omului de a se depăși.

De aceea ar trebui odată protestat împotriva unei categorii de oameni, cari, închinându-se biologiei imediate, se cred singurii deținători de viață.

Hotărît, nu. Nu aceștia sunt singurii deținători de viață. Vieța pe care o dețin ei, de altfel, e joasă și trivială. Acestei vieți, într'adevăr vroim să-i punem un capăt. Dar rămâne vieța cealaltă, vieța *omului*. Și aceasta se petrece dincoace, printre scheme.

Iată un singur exemplu: omul moral al lui Kant.

Omul acesta nu trăește? Omul acesta n'are dramă, nu suferă, nu râde, nu moare? Și, cu toate astea, el pare multora atât de absurd.

Cum — ni se spune — un om care nu trăește prin instincte, care nu dă curs liber pornirilor sale... Un om care trăește prin imperative. Ce absurd! Ce absurd să incorporezi maxime și reguli, în loc să incorporezi nervi și patimi. Ce absurd să te formalizezi. Să renunți la toate mobilele imediate ale vieții și să crezi în « binele suveran ». Să fii lege, să fii schemă...

Da, să fii schemă. De ce nu? Cultura noastră, omenia noastră, așa ne vrea: schematizați, formalizați, geometrizați.

E o insanitate, se va spune. Dar toată cultura noastră e insanitate, atunci. Se gândește cineva la barbarie, sau reîntoarcere la natură? Bine. Dar atunci *fiți* nu spuneți; muțiți, nu declamați. De ce ne furați felul nostru de a pune problemele, metodele noastre de expunere, ars probandi a noastră — pentru a dovedi lucruri care nu mai trebuiau dovedite?

Dar, orice s'ar spune despre omul moral al lui Kant, chiar dacă niciun om în istorie n'a fost așa, programatic,

cum îl voia el — acesta e totuși omul reprezentativ al culturii noastre, și viața lui e adevăratul nostru destin.

Cu un adaos, însă. Omul trebuie formalizat nu numai pe plan moral. Ci revoluția lui Kant trebuie generalizată. Kant, reprezentantul legitim al culturii de tip geometric, Immanuel Kant, idealistul și formalistul, trebuie dus mai departe, mai departe pe planul vieții, până la exces.

Iată care ar putea fi, până la un punct, justificarea paginilor de viață interioară care urmează. Ele caută noul exces, noua absurditate, omeneasca noastră absurditate cu puțință. Ele descriu o viață interioară adevărată, o viață care rimează cu premisele culturii noastre. Dar ele sunt doar sugestia trăirilor geometrice, retorica exterioară a nouilor geometrii. Căci, altfel, cum s'ar putea descrie dintr'odată universul întreg de acte pure pe care îl visează cultura noastră, cum s'ar putea descrie, în câteva pagini numai, miracolul omului care se întâlnește cu soarta sa?

Paginile acestea sugerează, numai. O singură pretențiune au: să facă uneori pe ceilalți să surâdă. Dacă nu vor face pe nimeni să surâdă, atunci au fost scrise de geaba. Căci avem convingerea aceasta că adevăratul sens al culturii noastre — despre care ar vroi să fie vorba aci — și adevărata soartă a omului, trebuie să fie ridicole. Omul moral al lui Kant e ridicol. Omul general formalizat trebuie să fie și el ridicol. E cea mai înaltă înțelegere a vieții istorice, poate, să simți tot ridicolul ei, tot ridicolul culturii, să te simți tu însuși ridicol, tu, care încerci să te faci, care trebuie să încerci singur facerea ta — când tot restul *este*.

Alături de noi, în lume, sunt lucruri multe, însuflețite și neînsuflețite. Ele nu văd și nu înțeleg. Dar dacă într'o zi ar înțelege, cu siguranță ar râde puțin de noi. Iar dincolo de lume stă un zeu vesel, care înțelege cu adevărat lucrurile și râde cu adevărat.

II

Să fii odată sau să fii de mai multe ori? Ceea ce este astăzi să nu mai fie niciodată, sau să fie încă odată, încă de două ori? Ziua de azi și cu ziua de mâine să fie ceva și altceva, sau să fie unu și unu, unu plus unu?

Vreau să întreb: să fii în istorie, sau să fii în adevăr?

Ceea ce e tragic, în întrebările acestea, e că pun probleme vii, probleme de comportare zilnică. Un om plin de conștiința istoricității e un om care se risipește, care trăește de azi pe mâine, așa cum au trăit toți oamenii de azi pe mâine. Ce-i pasă că vieța sa nu dovedește nimic? Nicio vieță n'a dovedit nimic. Să trăim frenetic vieța noastră, căci n'avem de dat socoteală nimănui.

Și mă gândesc la ceilalți oameni, la cei câțiva cari s'au trudit să facă din vieța lor o dovadă și un adevăr; cari și-au trăit-o liniștit, fără exasperări, odată azi, încă odată mâine, de atâtea ori în același loc, de câte ori le-a fost cu senină puțință...

Adevăr? Nimeni nu se gândește propriu zis la adevăr. Un anumit adevăr există și în istorie. Dar este vorba de ceea ce are, mai ales, adevărul și nu are, mai ales, istoria: de ideea de ordine. E vorba să adunăm vieța aceasta din

toate părțile — disjecta membra — și s'o supunem unor ritmuri mari, unor jocuri stricte. E vorba să facem ceva cu viața, și să n'o lăsăm pe ea să se facă singură.

Știu că viața e bogată. E chiar mai mult decât îmi trebuie. Aș putea trăi atât de bine cu mai puțin... Gândurile acestea pornesc dintr'o necesitate de « mai puțin ». Mi-a venit în minte să întreb și pe ceilalți: lor câtă viață le trebuie. Dar întrebările nu folosesc la nimic.

E surprinzător și totuși explicabil faptul că oamenii nu știu cum să se poarte în fața bogăției. Ați observat că bolnavii, oamenii săraci, oamenii cu viață puțină și posibilități puține de viață în ei, știu ce vor? Ei au un sens al lor, un idealism al lor și știu în ce Dumnezeu să creadă. Pe când oamenii bogați în viață, oamenii sănătoși, oamenii puternici, întârzie în bunurile lor și nu mai dau nimic. Creația, sensul, ideea, sunt ale omului sărac.

Să nu te pierzi în fața bogățiilor vieții. Să nu te lași făcut. Să nu crezi că istoria este singura realitate și să te lași născut, trăit, asasinat, în consecință. Ar trebui să încercăm, odată,* o rezistență împotriva istoriei, împotriva curgerii, împotriva vieții joase. Poate că nu e atât vorba de ales între istorie și adevăr, dar trebuie ales, în orice caz, între istorie și ordine, între istorie și geometrie.

Viața e bogată, bine. Tocmai de aceea voiu căuta s'o simplific. De ce să apropiu ideile de viață, să le multiplic la infinit, să le calitativizez, să fac din ele lucruri colorate local — și să nu fac ceastălaltă revoluție: să apropiu viața de idee, s'o modific pe ea în sensul ideii?

Simplifică viața. Ia din ea bucăți mari, concentrări, toturi — și operează cu ele. Ce ai nevoie de rest? Nimeni

nu spune că nu există un rest în afară de idee. Dar, cu sau fără el, înțelesul lumii este același. Rezistă. Când vine viața peste tine, fii gata pregătit cu schemele. N'o lăsa niciodată să te acopere. Ai întotdeauna cu ce să ieși la suprafață: ideile.

Ideile... Cum se cumițesc acum lucrurile. Cum se simplifică deodată toate. Pierdusem din vedere simplitatea lucrurilor din cauza imaginației. Imaginația — trista facultate de a renunța la un univers care e simplu.

Ar trebui scris încă odată un imn pentru idei. Pentru ideile de peste tot, pentru idei, în care viața se poate reface complet, mai bine chiar decât în rosturile imediate. Pentru ideile triste și vesele, anemice și atletice, gratuite și eficiente, spontane sau necesare; pentru idei — și pentru toate geometriile care se pot face cu ele.

Să arunci ideile în viață ca niște poli magnetici, care să grupeze în jurul lor tot ce a fost dizident până acum. Să distribui ideile ca centre de homotetie, grupând într'o aceeași ordine realitățile de același fel. Să fie fascicule luminoase peste tot. Să fie fășii de realitate, nu una singură, imensă, monstruoasă, prodigios de incalculabilă. Să calculezi...

È adevărat că, la prima vedere, sărăcesc realitatea procedând în felul acesta. È adevărat că rămâne un rest, că prima mea acțiune e de a pierde ceva, de a căuta « mai puțin ». Dar, în locul lumii reale pe care o pierd, îmi apar toate lumile posibile. În locul bucuriei de a viețui viața aceasta, am bucuria de a viețui toate viețile care *nu au fost*. Pentru a fi părăsit o singură realitate, primesc toate realitățile cu putință. Cine vrea să trăiască o singură dată,

n'are decât s'o facă. Există totuși un mijloc de a trăi de mai multe ori.

Și, pe urmă, cât durează lucrurile acelea «vii»? Câteva clipe sau o zi. Măine va fi altceva. Fructul pe care l-ați mâncat azi, nu-l veți mai mânca niciodată. Veți mânca un altul. Din același pom? Nu, dintr'altul, căci și pomul trăește. Aci vă stă greșeala: ați vroit unicitate, dar ați uitat să cereți și eternitate. La voi lucrurile se consumă, ard, mor. Dar, în schimb, ce idee a murit dela facerea lumii încoace?

Niciuna. Ideile, aceste «eternități care umblă printre oameni». Cine vorbea așa? Lumea nu poate măsura eternitatea, căci singura ei măsură este vieța, care e prea scurtă. La ea nu e de găsit nimic rezistent, nimic fix. Iată, universul ideilor e fix și incorruptibil. In planul lui nimic nu se alterează.

Istoria e numai alterație. Toate marile acte, marile bucurii, marile întâmplări, toate se alterează local. Totul este aci și nu este dincolo. Dincoace și dincolo de Pirinei. Cum se mai pot înțelege oamenii între ei? Imi închipui că numai prin aproximații, niciodată prin acoperirea unui moment dintr'o vieță sufletească cu un moment dintr'alta, niciodată printr'o veritabilă coincidență. Acea disciplină sclavă istoriei, filosofia culturii, a arătat îndeajuns că nimic în epoci sau indivizi nu coincide, ci toate apropierea care se pot face între ei se datoresc unor corespondențe vagi de vârstă. Ducând mai departe sistemul acesta de a da vârstă lucrurilor, am putea spune că există și o vârstă a zilei. Iată, de pildă, am acum vârsta foamei de azi; dacă o are și vecinul meu, ne înțelegem. Dacă nu, el nu va afla nimic din ce se petrece în mine.

Cum ne putem înțelege, atunci? Eu nu pot vedea cum place altcuiva un lucru, îmi amintesc doar cum mi-a plăcut mie. Înțeleg așa dar ceva local, al său, prin altceva local, al meu. Am coincis atunci, noi doi? Dar cum? Tot ce știu e că altul a avut o bucurie care făcea aluzie la o bucurie de a mea. Altceva? Și asta poate fi coincidență, intersecție de vieți sufletești, comunicație?

Pentru că oamenii nu mai pot comunica, pentru că își închipue că sunt prea mult în istorie, pentru că acordă prea multe drepturi vieții iraționale, individualului, lui « odată », nebuniei lor — de aceea propun această senină, această deliberată închinare către o *Mathesis Universalis* a sufletescului. Că științele de azi nu și-au găsit încă « știința lor universală », unitatea lor, solidaritatea lor cu celelalte și cu ele însele, — asta nu înseamnă prea mult. Vieța, care de atâtea ori a întrecut știința, își poate găsi o *Mathesis* a ei. Să renunțe, doar, la formele ei joase, și să înceapă exercițiul actelor pure. Să încorporeze ideile. Să facă din ele limbajul universal, posibilitatea oamenilor de a se înțelege unii cu alții, de a coincide unii cu alții, între ei, și toți împreună cu eternitatea. În locul bucuriilor regionale să instaurăm bucuriile generale, mai simple și mai vaste. În locul spiritului istoric, în care primează destinul durata specifică și moartea, să aducem spiritul matematic, în care primează creația liberă, generalitatea și veșnicia. În locul născutului să punem *făcutul*.

« Căci tu ești mântuirea noastră, idee făcută iar nu născută, care te-ai pogorât dintre geruri, printre oameni, și te-ai făcut vieță ».

* * *

Acum aştept să cadă peste lucruri noaptea. A fost o zi atât de luminoasă şi vedeam tot îngrozitor de bine, aşa că n'am mai înţeles nimic.

Prea multe sunt colorile. Incalculabile formele. Monstruos, respingător, păianjenul cu atâtea picioare — pământul.

Aştept noaptea. Ea vine încet, cu « liniştea ei ştiinţifică », peste lucruri. Şterge colorile, reduce formele, păstrează doar raporturile mari, adevărurile de contur ale realităţii.

Noapte a toate simplificatoare!... Acum pot să înţeleg. Acum *văd*, pentrucă e întunerec. Urmăresc contururi, sfârşesc conturul formelor abia schiţate, operez în spaţiul omogen şi aproape negru, rotunjesc solidele prea ascuţite; ştiu, încep să ştiu, vag, şters, estompat, atâta cât îmi trebuie. Simţurile se liberează de obsesii, nicio culoare nu mai e insistentă, niciun ţipăt prea asurzitor. Spiritul e liber şi dialectica lui poate începe.

Sus, pe cerul lui Platon, pe cerul acela despre care el spusese că a fost cel mai mare profesor de calcul al omenirii — stelele au început să se noteze una câte una, ca nişte puncte luate la întâmplare în geometria întunerecului...

III

Se pare că origina geometriei e legată de unul din evenimentele pe care istoria le-a proslăvit cel mai mult: revărsările Nilului. Egiptul, un dar al Nilului... Dar dacă și geometria ar fi un dar al apelor sale, de câte ori mai mult atunci n'ar trebui să fie glorificat Nilul. Și cum ar trebui uitat darul celălalt, primul, darul de apă săracă: Egiptul! Căci, ce a mai rămas pentru noi din cultura aceea, din stilul ei, din înțelesurile ei de viață? Ce mai este în noi Egipt? Dar, în schimb, ce nu mai este în noi geometrie?

Geometria, un dar al Nilului... Căci Nilul — ni se spune — se revărsa peste câmpurile vechilor Egiptieni, acoperea hotarele, făcea una tot locul, iar oamenii nu mai știau bine, atunci când se retrăgeau apele, cât loc le mai aparține lor, și cât vecinului. Și atunci au început să măsoare și să deseneze. Așa s'a născut, poate, adevărul linear, actul pur, ideea.

Dacă geometria s'a născut într'altfel și nu atât de accidental, cu atât mai bine. Dar, adevăr sau simplă legendă, versiunea aceasta asupra originii geometriei e capabilă să ofere o semnificație neașteptată pentru destinul omului.

Trebuia să vină Nilul, să șteargă toate urmele, toate hotarele oamenilor; trebuia să alunge toată istoria materiei dimprejur, ca să poată apăra ideea.

È atât de greu să gândești vieța, să o ridici până la planul adevărului? Nu. Trebuie doar să cureți terenul vieții tale. Să lași apele să se reverse peste tine, peste toate momentele neorganizate ale vieții tale, peste toată istoria ta. Geometria — adică sistemul, adică vieța ordonată, lucidă — vine pe urmă, ca refluxul. Geometria e răspunsul meu către ape.

Trebuie, atunci, să învățăm uitarea. Omul care nu știe să uite, nu poate fi lucid niciodată. Drama omului contemporan ni se pare că nu e alta decât aceasta: nu știe să uite. Nu abandonează nimic. Nu aruncă în urmă nimic. Vrea să poarte tot, în brațele lui, toate păcatele lui și ale lumii. Așa l-a învățat istoria, spiritul istoric, maladia istorică. Aceasta a fost morala ei: fiecare să caute omul într'altă parte, când îl avea în el.

De aceea trebuie să sfârșim, într'un fel, cu istoria. Nimeni nu se definește mai bine decât prin atitudinea pe care o ia față de ea. De aci încep toate: din voința de a te îngropa în lume, sau voința de a-i întoarce spatele.

Când încep să consider mai atent istoria, mi se pare, nu știu cum, că o am înăuntru, în mine, și că ea circulă *dela stânga la dreapta*. De sigur pentrucă o cetesc, pentrucă o găsesc în cărți, și foile cetite rămân toate la stânga. Când sfârșești o carte, toată cartea, cu întreg conținutul ei, a rămas la stânga. È supărător, poate, dar așa este. Am nevoie, de un sens unic, pentrucă așa cere istoria. Sensul unic

trebuie să fie psihologicește ceva, pentru mine: este, atunci, sensul dela stânga la dreapta.

Așa dar când ne întoarcem ochii înăuntru și privim secolul al XVIII-lea, nu facem, cel puțin în primul moment, decât să-l vedem mai la stânga secolului al XIX-lea. Că acesta din urmă rezultă, iese, se desface din cel dintâiu? Dar cum? Așa cum se desface un adevăr din altul? Dar acestea nu au loc în spațiu, și nici nu au « sens ». În timp ce istoria se petrece într'un anumit spațiu închis și are un sens unic. Exact, sensul dela stânga la dreapta. Crede cineva mai mult? Ce e mai mult, asta vine pe urmă. Și vine după legile adevărului, aceleași peste tot, în istorie ca și în geometrie.

Platon vine mai la stânga lui Aristotel, niciodată mai la dreapta. Cauzele unui războiu vin mai la stânga lui, niciodată altfel. Aci stă toată ireversibilitatea istoriei. Faptul unic, acel « o singură dată » s'ar putea să nu fie decât atâta tot. Sensul dela stânga la dreapta, aceasta e extraordinara lecție pe care ne-o dă istoria. Restul? Restul îl găsești în orice alt câmp de cercetări.

A, istoria! Cum să n'o urăsc, cum să n'o refuz cu toată simțirea regulată care mai e în mine! Istoria aceasta neregulată. Istoria asimetrică; fapta aceasta care atârnă mai mult la stânga decât la dreapta; care o ia într'o parte, dezechilibrată. Această non-geometrie...

De ce atrage atât de mult pe oameni perspectiva istorică? Ce are faptul istoric încât să fie atât de convingător?

Am arătat că unicitatea lui e iluzorie. Că e viu, suplu, fluent? Să încercăm atunci să arătăm că nu e nici viu, nici suplu și nici fluent.

Există în știință un anumit principiu, numit principiul solidificării. Dacă avem o funcțiune care depinde de mai multe variabile, putem particulariza unele dintre variabile, dându-le valori anumite, solidificându-le, adică, și cercetând apoi variația funcțiunii. În urmă se *liberează*, rând pe rând, fiecare din elementele solidificate și se obține astfel variația funcției prin raport cu toate variabilele sale.

Confrunțați, acum, faptul istoric, despre care se spune că e viu, suplu, fluent, cu principiul acesta al solidificării. Este viu faptul istoric? Este el abundent și bogat în valori? Dimpotrivă, el reprezintă una singură dintre toate valorile posibile; e moartea egală și omogenă a tuturor vieților posibile.

Este el măcar suplu? Dimpotrivă, cel mai puțin dintre toate. Cum poate fi suplu, și cât poate fi de suplu, din moment ce se mișcă într'un spațiu închis, din moment ce destinul lui e de a fi într'un anumit timp și loc.

Fluent? Într'un anumit sens faptul acesta e fluent, e curgător; dar curge, ca un metal topit, ca o lavă care se va împietri cândva, pentrucă a fost creată sub zodia solidificării. Curgerea istoriei e curgerea grea, curgerea joasă.

M'am întrebat întotdeauna de ce să admit, pentru explicarea istoriei, o fatalitate oarbă și nu un Dumnezeu geometru. Căci stăruiește, parcă, în toată istoria, un fel de calcul, o vastă aplicație a principiului solidificării. Istoria apare ca solidificarea pe care un spirit operator și-a impus-o, pentrucă nu vedea, dintr'odată, variația unei funcțiuni depinzând de mai multe variabile. Istoria e, atunci, o valoare particulară, luată la întâmplare, un « de exemplu » al lui Dumnezeu. V'ați gândit vreodată că noi toți, cu istoria noastră

întreagă în spate, s'ar putea să nu fim altceva decât un « de exemplu »?

Atunci de ce atâtea titluri de expresivitate acordate istoriei? Istoria e un lucru întâmplat, deci un singur sens, un moment fixat. Nu găsim în istorie decât solide. Pentru a fi vie, suplă, fluentă, istoria ar trebui liberată, în înțelesul principiului solidificării, de toate valorile care i s'au dat. Ar trebui, cu alte cuvinte, să procedăm tocmai pe dos de cum se procedează de obicei: să renunțăm la universul nostru solidificat, și să înțelegem lumile care sunt prin lumile care nu sunt; să gândim lumile actuale prin lumile posibile. Istoria va fi atunci *întâmplare* a unui fapt viu și nu faptul viu însuși.

Iată o serie de argumente pentru care procesul istoriei nu ar trebui considerat închis. Ne-am grăbit cu toții să abdicăm în fața ei. Știința s'a umilit, declarând că participă la relativismul istoric; filosofia culturii a declarat istoria singura competentă să dea socoteală de sistemele noastre de viață; iar omul contemporan pare a fi câștigat în istorie o nouă dimensiune a existenței sale, chiar.

S'a ajuns atât de departe, încât omul nu numai că se simte solidar cu istoria, dar are conștiința clară că el face istorie, că gestul lui are perspectivă, că ceea ce face astăzi durează și modifică realitatea. Numai că, există o întrebare, un fel de întrebare de a lui Pilat — cel care nu știa ce este adevărul — o întrebare în fața căreia istorismul n'ar trebui să reziste.

Intr'adevăr, fie în înțelesul că o conștiință omenească se simte trăind într'o cultură oarecare, deci într'o perioadă de istorie oarecare, fie în înțelesul că o altă conștiință, mai

orgolioasă, una de om politic, să-i spunem, socotește că grație sie se scrie o pagină de istorie — întrebarea: care este anume adevărul istoric? poate fi decisivă.

Care este adevărul istoric? In plină actualitate, se petrec o serie de fapte care se vor prelungi, constituind ca atare istoria; pe de altă parte, însă, se petrec și o serie de fapte episodice, fapte care nu vor rezista scurgerii timpului și care nu vor avea niciun fel de filiație. Dar nu putem vedea ce deosebește *astăzi* un fapt care se va prelungi, de un fapt care va da într'o linie moartă; un fapt care va fi istoric, de altul care nu va fi. Căci faptul care are calitatea de a fi istoric, nu e nicidecum de un rang deosebit, ierarhicește distinct de celelalte fapte. Vieața este egală peste tot. Dintre două fapte vii, nu e deloc adevărat că cel mai sonor, sau cel cu aparență mai bogată are mai multe șanse de reușită istorică. Toate apele curg la început. Undeva, mai jos, unele din ele se vor opri într'o cotitură a malului și ele vor fi apele moarte. Altele vor curge neîncetat, și ele vor fi apele vii. Apele vii și apele moarte ale istoriei, cine le poate deosebi *astăzi*, când încă toate lucrurile curg? Care sunt faptele care se vor prelungi, care sunt faptele intrate pe filonul adevărat al curgerii? Și care este, atunci, adevărul istoric de *astăzi*, din moment ce toate lucrurile sunt adevărate *acum* și numai câteva vor fi adevărate mâine?

Nu știm ce este « adevărat » acum. Dar credeți că știm mai mult ce a fost adevărat altădată? Sau, și mai bine, credeți că știm cele ce s'au întâmplat altădată? Căci adevăr și întâmplare nu înseamnă același lucru.

Sunt convins că, dacă nu putem face lucid istoria, o putem măcar desface, bucată cu bucată, ca pe un ceas

stricat ale cărui piese să le punem pe urmă într'o mai bună ordine. (Dar mi se pare că așa se și face, de cele mai multe ori).

De ce n'ar conveni oamenii, istorici sau simpli știutori ai unui fapt, să facă o conspirație a tăcerii împotriva-i? Nu spunem să mintă dar spunem să tacă. Să ascundă faptul acela, să-l elimine, ca și cum n'ar fi fost. Presupuneți că ar fi un războiu, de pildă, ceva crucial în existența unor popoare. Peste cincizeci de ani nu s'ar mai ști nimic. Și atunci, vă întreb, credeți că s'ar simți aci un *gol*? Credeți că istoricii din vremurile acelea n'ar arunca punți, sau n'ar umple, cu ce material ar găsi ei, prăpastia? Ar face întocmai cum procedase Cellini cu statuia lui Perseus, goală pe dinăuntru, în care vârise tot felul de materiale, numai ca să țină. Credeți că viziunea istoricilor s'ar ține mai puțin? A, de câte ori ar putea fi mai frumoasă, decât asta, de câte ori mai justă istoria lor făcută așa!

Istoria aceasta, o repet, este unul singur dintre toate sistemele posibile, una singură dintre toate lumile posibile. Și atunci de ce să refuzăm discuția lumilor posibilé și să o discutăm mai ales pe aceasta, care nu e mai bună, care nu se ține mai bine decât altele și care nu e decât mai întâmplată?

Oameni buni, matematica n'ar fi fost cu putință dacă ne-am fi mulțumit să numărăm miile de pietre, sutele de mii care sunt pe pământ, și nu ne-am fi gândit să numărăm infinit de multele, care nu sunt.

De aceea istoria ni se pare nu numai neștiințifică dar și irevelantă, pentru om. Căci istoria aceasta nu este istoria omului, nu este istoria oamenilor, nu este nici « gândul lui

Dumnezeu pe pământul oamenilor ». Nu reprezintă pe nimeni și nimic. E o fabulă care ar fi putut să nu fie inventată.

Iar istoria care *nu* este — ea e, mai ales, istoria omului.

Lepădați-vă de istorie. N'ați învățat nimic dela ea, nu știți prin ea decât câteva legende în plus, mai proaste decât ale poezilor. Uitați. Adormiți. Practicați somnul acela particular, de care vorbea Leibniz, somn prin raport la câte un lucru, uitare specială a lui. Dar practicați mai ales somnul general, somnul care omite tot. Toată lumea trebuie părăsită, toate actele oprite, căci fiecare act e o eroare și drumul care te duce la adevăr este: imposibilitatea de a face ceva, imposibilitatea de a crede, voi și opera.

Să oprim orice mișcare, să omitem tot, să ne dormim somnul general — și pe urmă să visăm. Poate, ca Egiptienii din legendă, să visăm despre formele pure.

IV

Așa dar să întorc lumii spatele. De ce să nu încerc? Am văzut atâția oameni cari au intrat în lume și s'au pierdut acolo.

Imposibilitatea de a face orice.

Nu v'a fost niciodată frică? N'ați avut niciodată o frică, așa, fără conținut, o frică formală, frică de tot, groază de a încerca cel mai mic lucru? Nu întinde mâna. Nu fă pasul acesta. Nu te du, să nu te duci acolo! Va fi rău. Ce? Nu știi. Va fi rău, atâta îți spun.

Nu e vorba de cea mai mică superstiție, în definitiv. Nu o fac din obscurantism ci, dimpotrivă, dintr'un exces de luciditate. Am stat și m'am gândit bine: ce se poate face? Și am văzut că nu se poate face nimic. Am cântărit prea mult în balanța mea și acum, — nu știi ce are — nu mai atârnă nici într'o parte nici într'alta.

Am rămas suspendat deasupra acestei groape mari: vieața. Dar de ce sună atât de retoric lucrurile pe care le rostesc acum? Căci nu mă gândesc la nimic retoric. Nu e vorba de Vieața aceea cu majusculă, ci de lucrurile care au loc zilnic, de aceea ce se întâmplă, de materialul neinterpretat al vieții comune. Să fie adevărat că vieața de toate zilele este atât de ușor posibilă?

Sunt unele experiențe curioase care ar trebui să ne dea de gândit. Sau, mai degrabă, gândind ne dăm seama ce curioase sunt unele din experiențele noastre. Iată, de pildă, întâlnești un om pe care l-ai mai întâlnit odată. Rândul trecut a părut că se simțise bine în tovărășia ta. Dar ce-l făcuse să se simtă așa? Iți amintești perfect de bine tot ce i-ai spus și tot ce ai făcut atunci. Care dintre lucrurile acelea, lipsite azi de orice relief, a fost decisiv? Care anume i-a plăcut? Cel puțin de când încolo începuse să se simtă bine?

Trebue că se petrece, cu viața sufletească, ceva asemănător cu apele care se colorează dintr'odată. E ceva care cade în apă, stă puțin acolo și pe urmă, așa, fără niciun traseu anumit, se desface într'o risipire de culoare. E o difuziune, e o culoare care crește în apă; e o culoare care crește în suflet.

Dar ce anume a crescut deodată în sufletul tovarășului tău, ce i-a transfigurat toate mișcărilor sufletești? Poate, când te-ai ridicat atunci și l-ai privit drept în față; sau când ăi făcut gestul acela aspru; sau, cine știe, fața ta, ceva de al tău, i-a amintit deodată de altcineva. Să-i fi plăcut ce i-ai spus despre « instabilitatea omogenului sufletească »? Sau poate...

Dac'ai ști? Dac'am ști cu toții ce a hotărât în anumite situații! Ce siguri am fi pe viața noastră, atunci; cum am ști să reluăm, să refacem temele pe care le știm temele noastre tari.

Nu spun că viața ar fi mai ușoară, atunci. Dimpotrivă, am fi responsabili față de noi înșine, dacă ni s'ar întâmpla ceva rău; am ști că din vina noastră *nu* se întâmplă ceva.

Dar spun: ce precisă ar fi viața atunci! Cum am putea să operăm cu ea, să știm ce să facem cu ea... În timp ce acum trăim viața asta pe ghicite. Cine trăiește în locul meu, pentru mine? Cine e la spatele meu?

Dar e ridicol. E viața *mea*, totuși. Aș vrea să pun ceva în ea, n'o pot lăsa, așa, nerezolvată. Aș vrea ca deciziile să-mi aparțină, înfrângerile și victoriile să-mi aparțină.

De obicei oamenii nu răspund de nimic. Tot ce se întâmplă în lume e fără participația lor. Dacă lumea curge, dacă lumea cântă, dacă lumea moare, ei curg, ei cântă, ei mor cu toate la un loc. Dar așa nu se poate. Cine nu pune idei în lucruri, cine nu le gândește, acela nu răspunde de ele. Eu vreau să pun idei în lucruri și de aceea răspund: de ordinea, de cuminența, de eficiența lor.

Vreau răspundere, ceea ce înseamnă că vreau libertate. Căci libertatea se reduce la calcul, libertatea e de ordin logic, iată un lucru care n'a fost acceptat până acum. Liber e actul deliberat.

Mă gândesc ce sănătos ar fi dacă am delibera tot timpul, fără cruțare. Oamenii cred prea mult în inspirație, într'un anumit noroc al momentului, și, de cele mai multe ori, nu-l au. Ar trebui să gândim mai mult situațiile în care ne aflăm, să gândim eventual atât de mult încât să nu mai știm de unde începem, pe ce să punem accentul, unde să lovim. Ar trebui să deliberăm atât de mult încât să nu mai facem nimic.

Intr'o așa serioasă măsură mi se pare de negândită viața, încât dacă m'aș gândi efectiv ca să răspund la o întrebare uzuală ca: ce mai faci? aș constata că întrebarea aceasta e printre cele mai grele cu putință. Căci « fac » o mie de

lucruri: aş putea să spun că gândesc, că sunt bine, că gândesc ceva, că gândesc altceva, că am fost pe stradă, că nu fac nimic.

Ce să spun? Care e lucrul pe care trebuie să-l spun celui care mă întreabă? Şi nu numai atât. Care e lucrul pe care trebuie să i-l spun lui, *acum*? Şi mai mult: ce trebuie să-i spun lui, acum despre *mine*? Aşa dar ar trebui să respect mai multe serii de adevăruri: *a)* adevărul lucrului, să aleg, adică, un lucru dintre cele o mie pe care le-am făcut realmente; *b)* Să aleg adevărat pentru cel care mă întreabă, adică să aleg unul din lucrurile acelea care privesc raporturile mele cu el; *c)* Să aleg un lucru adevărat pentru clipa de faţă, pentru ceea ce se întâmplă acum între el şi mine; *d)* Să fie totuşi un lucru al meu.

Şi credeţi că astea sunt singurele adevăruri de respectat? Atunci ce să-i răspund? Mă cuprinde deodată o panică, panica mea formală...

Ce pot să fac? Am o poftă grozavă câteodată să fiu imediat productiv, direct eficient: să fac un scaun, un vas de pământ, să ascut un lemn. Dar, altădată, nu am poftă decât să calculez, adică să nu fac nimic. Intre aceste două posibilităţi de viaţă, singurele sincere, mi se pare că ar trebui, noi toţi aceştia, să alegem.

Trebuesc dezaprobaţi, totuşi, oamenii cari nu fac nimic dinainte, fără calcul. Calculul e singura noastră virtute. Simt precis că toţi oamenii mari au fost calculatori mari, şi n'au făcut, ca atare, nimic. Nu-mi cereţi exemple, căci ar trebui să le găsesc în istorie, şi istoria spune tocmai ceea ce au făcut oamenii, nu ceea ce *nu* au făcut ei.

Voiu da totuşi de exemplu pe Dumnezeu, inteligenţa

supremă, calculatorul cel mare, care nu a mai făcut nimic de o bună bucată de vreme.

Să vorbim atunci despre diversele imposibilități.

Să luăm, de pildă, imposibilitatea de a face bine. Căci, ce pot face pentru vecinul meu? Ii pot da o bucată de pâine. Asta e tot? Aș vrea să-i spun că vieța e frumoasă, că nu trebuie să se sinucidă, că și alții au suferit, tot așa ca el, dar la urmă, aci sau în împărăția cerurilor, au fost mulțumiți. Incep să-i povestesc despre un tânăr care iubea o fată nespus de frumoasă și care era iubit de ea. Și tinerii nu puteau fi fericiți, căci vieța le pune tot felul de piedici. Dar omul care știe să înfrunte greutățile trece prin toate și tinerii au învins toate și la urmă au fost fericiți.

Vecinul meu ascultă, așa cum a ascultat fiecare din noi aceeași ridicolă poveste, din atâtea guri, din atâtea suflete. Mă uit la el. E ceva curios, ceva neașteptat. De ce n'are el capacitatea de a înțelege, de a realiza bucuriile din povestea mea, și înțelege atât de bine suferințele de acolo? De ce toate bucuriile altor oameni nu sunt și ale noastre, și de ce, în schimb, suferințele lor sunt atât de mult ale noastre?

Dacă eroul unei cărți fumează o țigare bună, eu nu simt nimic. Dar dacă rabdă de foame, mă doare, mă doare îngrozitor, oricât ași fi eu de sătul. Fiindcă îmi dau seama că aci stă o suferință omenească. O înțeleg perfect, îi știu perspectivele, știu câtă mizerie închide în ea. Ba îmi vine să spun chiar că eu, sătulul, sufăr mai mult decât flămândul de aevea. Cel de acolo suferă de o singură foame, cea a lui, pe când eu sufăr împreună cu toți cei cari au fost înfomețați vreodată, sufăr cu tot ce e suferință pe pământ.

De ce durerea altora se echivalează, dacă nu chiar se amplifică în noi, în timp ce bucuria lor e nerealizabilă pentru noi? Ce-mi pasă de fericirea altora? Mă și doare, îmi dă un gust amar în gură. Dar cum să nu-mi pese de suferința altora? E în mine. Stă aci, gata să țâșnească. Mă pândește, pe mine ca și pe ceilalți.

Vroiam să fac bine. Dar dacă aș fi știut cât rău îi fac vecinului meu, nu i-aș mai fi spus nimic. Fără să știu, l-am învățat acum mai multe despre viață. I-am deschis ochii asupra unor noi primejdii. Dar i-am dat vreo bucurie nouă, vreun conținut nou de fericire? Nimic. Bucuriile nu se învață; le știm cu toții dela început. Ceea ce nu știm dela început e că sunt atâtea dureri, atâtea dezastre, în lumea aceasta pe care noi o credeam mai bună.

Binele nu se poate face. Cine vrea, să povestească înainte întâmplările sale cu dragoste, întâmplările cu finaluri fericite. Dar orice fericire vine prea târziu în cărți; altfel cartea n'ar putea fi scrisă, căci nu se poate începe cu fericire, nu se poate călători în viață cu fericire, nu se poate decât sfârși cu fericire. Așa că fericirea trebuie să vină prea târziu în cărți. Până la ea a fost o suferință, și eu m'am rătăcit în suferința aceasta și n'am mai știut cum să ies la capăt.

Dar ce să vorbim despre imposibilitatea de a face binele, când sunt atâtea alte imposibilități evidente. Iată, imposibilitatea aceasta vulgară, deși pare plină de rezonanțe metafizice: imposibilitatea de a adăuga ceva la creațiune.

Cum am putea adăuga ceva? Și totuși oamenii cred că pot întregi natura. De pildă, au ideea aceasta fixă că pot

«ajuta natura». Vedeți, ni se spune, un om este bolnav și știința îl vindecă. Nu înseamnă un adevărat ajutor care se dă naturii în cazul de față? Natura e imperfectă: ne creează bolnavi, sau susceptibili de a fi bolnavi. Iar omul, prin știință, o perfecționează; vindecă bolile, mărește longevitatea și întregește astfel opera naturii.

Dar atunci să întrebăm un lucru: de ce suntem bolnavi? Cineva răspundea, poate nu tocmai fără dreptate, că suntem bolnavi fiindcă ne-am depărtat de natură. «Omul este cea mai bolnăvicioasă dintre ființe, fiindcă s'a îndepărtat cel mai mult de instincte» scria gânditorul acela. În acest caz însă bolile nu sunt atât de mult ale naturii, cât sunt ale noastre, *întru cât nu mai suntem natură*. Iar a te vindeca, nu înseamnă a ajuta natura, ci a te întoarce la ea, dar pe cale artificială.

Pe cale artificială, asta e ceva grav. Inchipuiți-vă că trupul nostru nu mai poate fi «natură» decât pe cale artificială. Inchipuiți-vă, cum au mai arătat și alții, că nu mai putem fi sănătoși decât cu preparatele științei noastre. Dar nu ajungem acolo? Din moment ce vindecăm în felul acesta bolile, nu e firesc să ne creăm această nouă natură?

È absurd, poate, dar mă gândesc că, de fiecare om care trăește, așa cum trăim noi azi, cu știința noastră glorioasă, de fiecare om sănătos de azi e un om pe moarte, în viitor. Mă gândesc că, într'o zi, oamenii nu vor mai putea umbla fără cârji, de orice fel ar fi ele. Și aceasta pentru că noi, cei de astăzi, n'am vrut să ne sacrificăm, să murim dacă natura vroia, să scăpăm cu vieață dacă natura vroia — în orice caz s'o lăsăm să-și vadă singură de treabă. Ci am «ajutat-o».

È absurd, dar acesta mi se pare totuși păcatul originar: nu știința, cum spune teologia, dar știința care nu mai e dezinteresată.

Adam a vrut să trăiască prea mult. Nu s'a mulțumit să știe ceva, ci a vrut să opereze cu știința lui. Dar nu vedeți nici acum că nu se poate face nimic? Dacă faci pentru individ, moare speța. Dacă faci pentru ziua de azi, compromiți ziua de mâine. Atâta tot înseamnă a « ajuta natura ». Ar trebui să renunțăm și la prejudecata aceasta.

Când mă gândesc la numărul mare de lucruri prejudecate care compun vieța noastră zilnică, nu mă mir că oamenii sunt atât de *activi*. Ii văd cum trăesc, iau decizii, pleacă, se întorc. Ce le pasă dacă lucrurile nu răspund niciunei chemări efective?

Am impresia, câteodată, că vor să umple un gol. Ce gol? Nu știu. È totuși ceva care trebuie umplut și atunci punem acolo tot ce se întâmplă în lume. Când s'a făcut o grămadă mai mare, chestiunea începe să se numească: istorie. Istoria ne totalizează. Ca și cum deciziile, absurditățile, evadările, plictiselile, nopțile și zilele noastre s'ar putea totaliza . . .

Când mă gândesc, iarăși, cât de puțin se poate face în lume, mă îngrozesc că s'a făcut atât de mult. Aceeași istorie e cea care așează în așa fel faptele unele lângă altele, încât ele să pară legate. Dar, dacă am cerceta lucrurile fără interesul de a dovedi ceva prin ele, am putea vedea într-o zi ce oceane de fapte inutile, de fapte leneșe, n'au fost în lume. Toată lenea lumii ni s'a ascuns.

Astfel, câți oameni n'au plecat, în toate timpurile, în lume? S'au dus să vadă ceva nou. Dar ce-au văzut? Alte

orașe, alte peisajii alte lucruri — dar era ceva nou în ele? Se schimbă doar proporțiile, cresc, se stilizează, converg într'altfel efectele. Lucrurile devin mai puternice și mai actuale. Dar noi? Toată lumea aceasta, cu orașele, cu macaralele și cu dramele ei, o știam dela început. O purtam cu mine. N'a scris nimeni note de drum sincere. N'a vrut să recunoască nimeni că s'a păcălit. Ar fi trebuit să scrie atunci: Orașul acesta? turnurile lui? Știam. Morala din țara aceea? Știam. Știam totul. Dacă ar fi ceva nou, n'aș mai înțelege. Dacă înțeleg, ce mai e nou?

Imi dau seama că lucrurile sună ridicol. Și, cu toate acestea, ele nu sunt decât excesive. Căci există noutăți imediate, surprize, realități pe care nici nu le bănuiai — e adevărat. Dar, într'un anumit plan al adevărului, este o imposibilitate ca ceva nou să existe.

Știu că lumea crede în deobște altfel. Să rămână, atunci, cel care crede altfel, cu lucrurile sale noi. La sfârșitul lumii ne vom întâlni cu toții, și fiecare va spune atunci ce a văzut.

Păstrez pentru acum ultima imposibilitate, care închide în ea imposibilitatea însăși a vieții asociate. Vreau să spun: imposibilitatea dialogului. Nu știu bine dacă oamenii pot să vorbească între ei, dar știu sigur că ei nu se pot auzi vorbind. Dialogul nu poate fi înțeles. Nu se poate înțelege o piesă de teatru, cu atât mai puțin se poate ea scrie; nu se poate gândi vieța scenică; vieța însăși nu se ține pe plan logic. Dacă pui doi oameni să vorbească, odată simți împreună cu unul, odată ești celălalt. Când ești unul, celălalt stă. Când treci la acesta, trebuie să-l uiți pe primul. Dacă revii la primul, al doilea este oprit iarăși. De câte

ori? De o mie de ori. N'ai să poți fi niciodată amândoi, amândoi deodată. Dacă vieța e teatru, dialog, ea nu are sens și eu n'o înțeleg.

Poate e simfonie? Dar nu înțeleg nici simfonia. Odată sunt vioară, odată sunt pian. Nu știu bine ce se înțelege prin muzică.

Dar nu-i absurd? Oamenii cântă, oamenii își vorbesc, oamenii «ajută natura», fac binele, se decid, se înțeleg, trăesc, fac. De ce să mă opun la facerea de fiecare zi a lumii?

De ce? Pentru că trebuia odată să se vorbească despre desfacerea ei.

Vreau să arăt, numai, că a dormit prea mult în noi virtutea de a întrerupe vieța, de a pauza vieța. Vreau să arăt că noi putem rezista creației, că putem fi dușmanii ei, dușmanii lui Dumnezeu.

Oameni buni, de ce să nu încercăm? Poate că Dumnezeu ne-a făcut înadins așa, să-l dușmănim. Poate avea nevoie să echilibreze lumea, care ar fi fost prea bună fără de răutatea noastră. Poate i-a fost frică să n'o ia lumea prea repede la vale, și atunci ne-a făcut pe noi, ca s'o mai încetinim puțin. Sau poate, de unde știți? poate el singur a avut nevoie de dușmani, ca să se ție veșnic treaz.

De ce să nu încercăm? De ce să părăsim ceea ce avem mai omenesc în noi, pentru a trăi în schimb ca arborii între arborii pădurilor, ca apele între vânturile cerului?

Omul e singura ființă care poate să *stea*. Toate curg, omul poate să nu curgă. Aceasta e demnitatea lui, aceasta e omenia lui. De ce vreți să i-o luați?

Omul poate să stea. Poate să oprească, puțin, bătaile vieții și să încerce în răstimpul acesta altceva decât viața. Sunt câteva jocuri de jucat, de ce nu vreți să stăm puțin pe loc?

... Am întors lumii spatele. Am văzut că ea e imposibilă și acum stau.

Ce văd când stau? Văd că toate lucrurile care fugeau spre mine când fugeam eu spre ele, nu se mai înșiră, nu se mai numără, se împietresc. Văd un solid mare, o lume fixă, stătătoare. Văd unul.

V

Fie, de pildă:

$$- 2 ab \times 3 a$$

Efectuând acest produs obținem:

$$- 6 a^2 b.$$

Am găsit așa dar rezultatul. Putem pleca mai departe. Dar de ce să plecăm mai departe? Graba noastră în toate este cu desăvârșire necritică. Ar trebui să vedem dacă nu e ceva de câștigat și din întâzieri.

Mai întâi, să cercetăm mai cu grijă cum am ajuns la acest rezultat. Am avut de înmulțit două expresii algebrice simple, două monoame. Deschid un tratat gros de algebră și cetesc: « Ca să înmulțim două monoame, înmulțim coeficienții, scriem odată fiecare literă, și îi dăm de exponent suma exponenților ce a avut ea în monoamele date ».

È adevărat că, dacă urmez pas cu pas regula, ajung la rezultatul de mai sus. Dar regula aceasta nu pare mulțumitoare.

« Ca să înmulțim două monoame, înmulțim coeficienții . . . ». Numai coeficienții? Restul nu se înmulțește, se scrie într'un fel anumit, numai? Regula aceasta pare într'adevăr mai mult un fel de a scrie rezultatul decât de a *opera*. Și noi am vroi să știm, în primul rând, cum operăm.

È iarăși adevărat că, de multe ori, în algebră a opera se reduce la a scrie. Căci, de pildă, a efectua înmulțirea dintre a și b înseamnă a scrie ab . Dar, dacă n'am făcut decât să scriem, atunci nu s'a întâmplat propriu zis nimic. Scriu $a \times b$, sau ab , cu conștiința că n'am făcut nimic efectiv.

Atunci când se operează cu adevărat? Matematicile au un răspuns sigur la această întrebare: când e vorba de cantități de același fel. Iată, 2 și 3 sunt de același fel, fac parte din aceeași familie restrânsă, familia aritmetică, și anume din seria obișnuită a numerelor aritmetice. A înmulți pe 2 și 3 nu este un simplu fel de a scrie, ci un adevărat fel de a opera, căci obținem 6. La fel, a înmulți pe a cu a , nu înseamnă a scrie un a alături de celălalt, ci a calcula în adevăr, obținând a la puterea a doua. Bine înțeles că cineva ar putea să spună: a^2 e un fel de a scrie $a \times a$. Dar face o metaforă, nu spune un adevăr riguros. Căci pentru a obține a^2 , am făcut un adevărat calcul: am adunat $1 + 1$, exponenții fiecărui a , ca să obțin exponentul lui a^2 . Deci am făcut ceva, am calculat, n'am scris, pur și simplu, n'am suprimat doar un semn.

De unde rezultă că nu se operează efectiv decât cu elemente de același fel, din aceeași familie.

Așa dar pentru a obține, efectiv nu literal, $-6 a^2b$, am înmulțit elementele de același fel din expresiile: $-2 ab$ și $3 a$. Am înmulțit, mai întâi, semnul: minus, al coeficientului primei expresii, înmulțit cu plus, dela coeficientul celei de a doua, a dat, după regula semnelor, minus; 2 înmulțit cu 3 a dat, după tabla înmulțirii, 6; a din prima expresie înmulțit cu a din a doua, făcând parte din aceeași familie algebrică a lui a , au dat, conform regulii de înmulțire a

puterilor aceleiași câtimi, rezultatul de a^2 . La rândul său, b din prima expresie...

Da, ce face b ?

Să nu ne grăbim. În tratatul meu cel gros de algebră, autorul se grăbea să spună: b rămâne neschimbat. Dar ce sens are să rămână neschimbat?

Noi suntem acum în plină operație. Expresiile $-2ab$ și $3a$ sunt în mișcare. Am văzut că, pentru ca ele să fie în mișcare, elementele lor trebuie să fie în mișcare. În expresia $-2ab$, minus se mișcă, doi se mișcă, a se mișcă. Prin ce miracol să rămână b neschimbat? Cum se poate ca totul să se deplaseze prin deplasarea părților și o parte totuși să nu se deplaseze? Cum se poate ca toată expresia $-2ab$ să sufere o dilatație, fără ca un element al ei să se dilate?

Că, atunci când scriem rezultatul, b se *scrie* ca și cum nu s'ar fi mișcat, asta e altceva. Dar cu adevărat nu s'a întâmpat nimic cu el?

Să judecăm. Elementul b se găsește în expresia $-2ab$ și lipsește în expresia $3a$; cel puțin nu se găsește acolo sub o formă explicită. Nu s'ar putea totuși să existe ceva din familia lui b în expresia $3a$? Ar fi necesar, în orice caz, căci altfel b s'ar condamna la imobilitate și ar fi inoperant, în timp ce noi operăm totuși cu el. Aceste ființe vii, care sunt expresiile algebrice, mișcătoare, schimbătoare, creatoare, cum pot ele purta un os mort în ființa lor?

Ni se pare, atunci, că $3a$ trebuie să conțină un fel de b în el. Iar acest b trebuie să fie de așa natură, încât înmulțit cu b , din expresia $-2ab$, să dea tot b . Așa dar trebuie să fie un factor de efect nul.

Dar cine cunoaște alt factor de efect nul, în universul

algebric, decât *unu*? Unu este atunci un fel de b care se găsește în $3a$. Ca să obținem $-6a^2b$, din produsul lui $-2ab$ cu $3a$, trebuie să recunoaștem că $3a$, în mod explicit, se scrie $3a \mathbb{1}$, în care $\mathbb{1}$ este un fel de b . Altfel nu operăm complet. Altfel scriem numai.

Atunci *unu* este un fel de a fi al lui b . E din familia acestuia. Și lucrul este mai clar dacă îl verific printr'o împărțire oarecare. De pildă, $a : ab = \frac{\mathbb{1}}{b}$. Iată-1, sus, felul acela al lui b . Da, unu este un fel de a fi al lui b .

Dar nu este unu, în aceeași măsură, un fel de a fi al lui a ? Nu este el, de asemenea, un fel de a fi al lui x ? Și nu este el un fel de a fi al tuturor lucrurilor algebrice?

De unde: *unu este felul de a fi al tuturor lucrurilor algebrice, atunci când ele nu sunt.*

Aceasta este presupuziția algebrei. Altfel ea nu operează, ci doar notează, scrie.

Așa dar, pentru a fi posibilă algebra adevărată, cea operativă, trebuie consemnat faptul că fiecare cantitate algebrică este prezentă în tot locul. Acolo unde se găsește o singură cantitate, ea le trage după sine pe toate celelalte. De pildă, a nu stă singur: el duce după sine o infinitate de unuri, fiecare însemnând câte un lucru algebric particular. Deci a ar trebui să se scrie:

$$a \mathbb{1} \mathbb{1} \mathbb{1} \mathbb{1} \mathbb{1} \mathbb{1} \mathbb{1} \mathbb{1} \dots$$

Fiecare lucru poartă cu sine toată lumea.

În sensul acesta nu facem doar să scriem, atunci când înmulțim pe a cu b . Căci b e în a și a e în b . Avem: $a \mathbb{1} \times \mathbb{1} b$. Așa că, la drept vorbind, algebra nu scrie niciodată ci operează întotdeauna.

Cum? Prin unu. Dacă n'ar fi unu, câteodată lucrurile ar trebui să stea pe loc. Crede cineva că într'o operație poate să stea un singur lucru, măcar, pe loc? Nimic nu stă, totul se mișcă prin unu.

Dacă un lucru nu este, unu este încă și cu el toată lumea. Nimic nu dispăre, totul se întoarce la unu. El este a , el e b , și tot el z . El este alfa și omega. O lume întregă e în el, toată lumea cantităților e în el. Căci toate sunt în unu, și unu este peste tot.

E neîncetat nou, căci este când din familia lui a , când din familia lui b , când dintr'a lui z . Și e totuși același. Unule nou, unule mereu același, unule din ce în ce mai mare dar mereu egal cu tine însuși — cum nu te-au adorat mai mult geometrii până acum?

Fără el calculul n'ar fi fost cu puțință. Ce înțeles ar avea lumea și cantitățile, dacă n'ar exista un unu care să le pună în mișcare, pentru ca apoi tot el să le adune pe toate la un loc?

Ar trebui să ne oprim cu toții din calculele noastre grăbite și să cântăm. Să cântăm pentru gloria unului, marelui, nemișcatului. Toate curg, el nu curge. Toate încep, el era. Toate sfârșesc, el va fi.

Câteodată se ascunde ochilor. Dar nu e departe. Fiecare calcul pe el îl conține. Fiecare numărătoare pe el îl numără.

Lucrurile nu sunt ele însele, decât datorită sie: $a \times 1 = a$. Dacă n'ar fi el, a n'ar mai fi a . Toată lumea s'ar altera. Căci toate sunt în el.

Seamănă cu suferința lui Osiris risipit în lume, care vrea să se reîntregească. Pare strigătul lui Dionysos, care-și chiamă părțile plutind pe ape.

Nu spun că e Dumnezeu. Ce ar căuta Dumnezeu în: — $2ab \times 3a$? Dar seamănă cu el. Spun că, dacă Dumnezeu este, el nu poate fi într'alt fel.

Nu, *unu* nu este Dumnezeu. Dar este felul lui de a fi. Intr'alt fel nu înțeleg lumea. Căci așa este făcut gândul meu, atâta lumină stă în mine.

Dacă ceilalți îl înțeleg cu inima pe Dumnezeu, cu atât mai bine. Fericiți cei ce pot vedea dintr'odată lucrurile, fericiți cei cari le văd din treacăt, din mers. Eu trebuie să mă opresc pentru a vedea ceva.

De altfel, mi se pare că și vedem alte lucruri. Ceilalți cunosc existența lui Dumnezeu, au o prezență, un suflu, în goana lor către el. Vocile lor lăuntrice sunt dovezi pentru ceva care *este*.

Aci, în schimb, nu e nicio dovadă. N'am îmulțit pe *a* cu *b* ca să arăt că Dumnezeu există. Ci am îmulțit pe *a* cu *b* ca să arăt că, *dacă* Dumnezeu ar exista, el ar trebui să fie așa.

Adică, să fie așa cum îl pun eu. Când mi-am făcut algebra mea, l-am pus întâiu pe *unu*. Nu cred în algebra mea; nu spun că e adevărată. Dar, dacă ea are vreun înțeles, atunci *unu* este singurul ei dătător de înțeles.

Tot așa îl pun și pe Dumnezeu. « Să-ți faci ție un idol drept » mi-am zis, și mi-am făcut atunci ca idol pe Dumnezeu. Nu cred în lume, nu spun nici despre ea că este adevărată. Dar, dacă o gândesc uneori, n'o pot gândi decât așa: cu Dumnezeu, acolo, la începutul ei, cu Dumnezeu, aici, la prefacerea ei.

Iar dacă pe lumea aceasta o pândește sfârșitul, dacă mi-e frică să nu se piardă lucrurile din ea unul câte unul,

atunci voi spune că, dincolo de orice pierdere, există un « apoi ». Sunt zilele — nu ziua — de apoi. Și *a* sfârșea și *z* sfârșea. Dar unul era felul lor de a fi atunci când ele nu mai erau.

Tot așa, la sfârșitul fiecărei părți din lume și al lumii întregi, stă veșnicia lui Dumnezeu.

Când văd lumea, o văd ca și cum ea ar fi. Când-n'o mai văd, mi se pare că ea este încă, în Dumnezeu.

Iar Dumnezeu, — el este *ca și cum* cu adevărat ar fi.

VI

Câteodată nu numai Dumnezeu dar toate lucrurile îmi par *ca și cum* ar fi. La ce bun mai mult? Dacă pot să trăesc bine între fantome alerte, de ce să mă îngrop între realități de plumb?

Țineți minte povestea celor trei zâne? O născocise un poet, într'o zi.

Era odată un om care povestea frumos. Seara, când se întorceau oamenii dela muncă, toți se adunau împrejurul lui, și el le povestea. Ce ai văzut azi? îl întrebau ei. Am văzut acolo, în pădure, un moșneag care cânta din fluer; și toate vietățile pădurii se adunaseră împrejurul lui și jucau. Și ce ai mai văzut? Jos, la malul apei, am văzut trei zâne care-și despletiseră părul și care și-l pieptănau în oglinda apei... Dar, într'o zi, omul care povestea a auzit cu adevărat cântecul moșneagului, a văzut jocul vietăților pădurii, și, mai la vale ceva, a întâlnit trei zâne care-și jucau părul în oglinda apei. Și, în seara aceea, când oamenii îi cerură să le spună ce văzuse, el le-a răspuns: « N'am văzut nimic ».

Cine a văzut ceva și n'a orbit? Cine știe cu adevărat un lucru și mai poate să-l spună? Cine a întâlnit adevărul, un adevăr oarecare, și n'a fost strivit de el?

O, ce bine că Dumnezeu nu există cu necesitate. Toate cântecele lumii, toată închinarea ei s'ar opri atunci. Dumnezeu ar fi un munte care să stea în fața noastră. Uite muntele! ar spune câțiva dintre noi. Și pe urmă am tăcea.

Nu am nevoie, nu am ce face cu lumea care *este*. Mă apasă, mă înăbușe, mă acoperă. E o lume fără scăpare. Nu se poate trăi decât cu lumea care ar putea fi. Și atunci trăești, ca și cum lumea aceasta ar fi cu adevărat, ca și cum ai iubi-o și ai fi iubit de ea, ca și cum s'ar întâmpla ceva în ea.

Ne jucăm. Nu trebuie să se întâmple nimic cu adevărat. Să ne jucăm numai. Cine nu știe să se joace, acela nu-și trăește omenia.

Intr'un anumit sens nu vreau să spun decât că viața nu trebuie efectuată până la capăt. O putem trăi în virtualitate; de ce s'o actualizăm? Ea se poate începe, numai; de ce s'o și sfârșim? Lucrurile care se sfârșesc, te sfârșesc și pe tine. Dacă te predai lor, — când au încetat ele de a mai fi, încetezi și tu de a mai fi.

Nu e nevoie să vezi trei zâne pe malul apei. E destul să începi să le vezi, să poți, să poți sufletește să le vezi. Pe urmă întorci capul și fugi cât poți de repede. Dacă deschizi ochii mari și-i ațintești acolo, dacă întinzi mâna să apuci, atunci, în loc să prinzi ceva, te prinzi tu singur.

Toate lucrurile întâmplare, actualizate, sunt apăsările vieții tale. Viața trebuie să nu se întâmple, ca să ai câteva libertăți în ea. Când faci ceva, te lași făcut odată cu acțiunea ta. Cel mai mic lucru e o piatră pe care ți-o legi de gât. Când o arunci, apoi, ea te trage după ea, și așa te risipesc pietrele astea toate pe drumurile astea toate.

Am impresia că oamenii nu sunt decât ceea ce spun sau fac. Suntem scoși din noi și proiectați altundeva, cu fiecare gest pe care-l întreprindem. E un salt, sunt mii de salturi care ne constituie așa cum suntem. Sărim odată cu fiecare gest. (Cartea asta e și ea un salt, știi: un salt în necunoscutul lucid).

De aceea nu suntem, în lume, decât ceea ce se întâmplă să fim. Un prieten, o dragoste, cărțile, luna de ieri noapte, astea toate ne construesc. Noi ne facem din propria noastră risipire. Fiecare om este dezordinea sa.

Cum să ne păstrăm? Asta ar trebui știut.

Mă gândesc câteodată la soluția pe care ne-o oferă atașarea de marile probleme. Prezența lor nu te consumă niciodată. Sunt atât de vaste, încât te uiți pe tine, în ele. Febra ta dureroasă de până atunci, sau febra ta plăcută, dureroasă încă, cedează. Marile probleme se discută cu patimile înăbușite.

Nimic nu te angajează în ele. Moartea vecinului tău te doare. Moartea cosmică are ceva grandios, în fața căruia ființa ta încetează de a mai avea orice veleitate. Iată, atunci, că pot să mă păstrez. Iată un mijloc de a ne cantona în virtualitate. Cine nu vrea să se risipească, cine nu vrea să se lase aruncat în toate părțile, de toate vânturile, — să se ascundă sub marile probleme.

E locul să transcriu aci această observație ridicolă: Dacă suflă vântul mai cu putere, te mișcă din loc. Dar mișcarea grandioasă a pământului te lasă în pace. Nimeni n'a căzut jos din cauza rotației pământului — a constatat odată un om neserios.

Marile probleme sau, atunci, micile aventuri. Dacă vrei ca viața să nu te obosească și să nu te doară niciodată, dacă vrei s'o ocolești, ca să fii liber, ca să fii tu, — pierde-te în marile probleme sau cheltuște-te în micile aventuri. Căci ele te costă atât de puțin...

Micile aventuri sunt mai ales actele gratuite. Gratuitatea e printre singurele valori de viață suportabile, realizabile fără durere, practicabile fără consumație efectivă. Actul gratuit e actul, pur și simplu, căruia nu-i lipsește decât încrederea ta. Activezi ca și cum ai obține ceva, dar știi bine că n'ai să obții nimic. Și de aceea, deși gestul tău e la fel de ferm, deși cheltuiala exterioară e aceeași, efectiv totuși nu te cheltuiești cu nimic.

Pentru că e o valoare care nu consumă, gratuitatea ar trebui practică pe o scară întinsă. Există, de pildă, un fel de sinucidere inutilă, sinuciderea în care nu pui niciun dezastru, nicio panică, o sinucidere în care aproape că nici nu mori. Corpul cade, dar sufletul a rămas neturburat, cu conștiința inutilității lucrurilor în el. Nimeni nu s'a sinucis pentru că printr'un punct dat nu se poate duce decât o singură perpendiculară la o dreaptă dată. Păcat.

Dar creația inutilă? Tot ceea ce e bun, odihnitor, senin, lucid, în artă, a fost creat așa. Oamenii cari, depășind categoria gratuității, vor să spună neapărat ceva, să dovedească ceva, — oamenii aceia sunt triști și răi.

Aventura inutilă. Excesul inutil. M'am gândit într'o zi la o vijelioasă revoluție populară împotriva legii gravitației. N'ar fi frumos? Am ieși cu toții pe stradă, cu placarde mari, pe care să stea scris: « Jos mecanica lui Newton! » sau « Nu mai vrem să atârnăm! ». Și lumea ar ieși la balcoane,

emoționată. S'ar vărsa poate și sânge. Dar, spuneți-mi: cine s'ar cheltui în toată afacerea aceasta? Toți am pleca intacti de acolo — chiar dacă am sfârși pe târgi.

Dar de ce să ieșim intacti, de ce să ne păstrăm? va întreba cineva. Atunci de ce să ne cheltuim? Ce sens are să dăruim cele ce avem în noi, mai degrabă decât să le păstrăm cu prudență?

E un stil nou de viață, un stil cu totul nou când trăiești, așa, prudent. Cu puțină strategie, viața poate fi transfigurată. Am putea s'o trăim pe un plan mai vast, pe un plan universal — cine știe? Dacă lumea nu este, nu se întâmplă, dacă nu se efectuează în cazuri particulare, în acțiuni particulare, atunci începi să prinzi anumite rosturi mari și calme ale vieții.

N'ar trebui întotdeauna să știm cine sunt oamenii dimprejurul nostru. Dacă i-am lăsa fără niciun nume și fără nicio fișă, atunci am avea un sentiment de vagă universalitate în raporturile noastre cu ei. Există ceva de ființă în genere în noi, un vast și nobil anonim, care constituie demnitatea noastră de a fi. Dar lucrurile acestea le pierdem atât de ușor din vedere. Ne aruncăm în viață, ne adâncim până la gât în fapte particulare și uităm, în schimbul unui destin provizoriu, destinul nostru cel vast.

Când vrem să regăsim universalul pierdut, activăm încă, în loc să sistăm. Procedăm așa cum făceau călugării aceia tibetani, cari țineau femeii pe lângă mănăstirile lor și își închipuiau că, în actul posesiunii, iau contact cu eternitatea, regăsind speța.

Dar speța nu trebuie căutată în altă parte și nu e regăsită niciodată. Speța ești, speța suntem cu toții. Dacă era

sincer, gândul acela al călugărilor tibetani, cari năzuiau spre eternitate, era un gând frumos. Dar atunci când nu găsești eternitatea în tine, n'o mai găsești nicăieri. Cum îți poate da gustul eternității un lucru care durează, un lucru care sfârșește?

Și, în genere: orice act sfârșește, non-actul nu sfârșește niciodată. Cine nu știe adevărurile astea, nu trebuie să trăiască printre oameni.

Dar stilul cel nou de viață — pe care îl gândesc paginile acestea — nu-l realizezi interzicându-ți cu desăvârșire actul, ne făcând nimic, adică. Nu spun imediat să stăm întru totul, deși susțin că nu trebuie să activăm deosebit. Între a sta și a activa există un termen mediu: a trăi lucrurile *ca și cum* le-ai practica.

Ar trebui încercată reabilitarea lui « ca și cum ». În « ca și cum », la fel ca în actul gratuit — care e tot un fel de ca și cum — activezi dar nu te cheltuiești. Toate mișcările se fac, dar înăuntrul tău stai pe loc. Trebuie să fii întotdeauna disponibil pentru comentariul unor acte pe care totuși nu le-ai făcut. Căci fericirea nu poate fi decât comentată. Cine încearcă actualizarea ei, acela și-o fură singur.

Cea mai mare înțelepciune nu stă în act, ci în comentariul actului. Paradisul nu este pierdut, cum spun poezii și oamenii bisericii, și nici nu poate fi găsit vreodată. Problema fericirii, de aci sau de dincolo, este poate o problemă prost pusă. Nu se poate decât vorbi despre ea *ca și cum* ar fi fost, sau ca și cum va fi, sau ca și cum este.

Ce infimă și ce elementară ar fi fericirea dragostei, de pildă, dacă am fi lipsiți de toate comentariile asupra ei. Ceea ce ne-o face frumoasă nu sunt actele, actele acelea

simple, directe, ale firii. Sunt toate căile noastre indirecte, toate romanele, toate perifrazele noastre, întreg sistemul acesta specific omenesc de a se lipsi de concret, de a vorbi despre ceva, fără *ceva*. Vieța n'ar trebui trăită decât alături de ea însăși.

De altmintrelea o astfel de vieță este aproape cu neputință: i-ar trebui prea mult umor cuiva ca s'o trăiască. « Să vorbești despre ceva, fără ceva ». Hotărît, e vorba despre biografia unui om care nu este!

VII

În câteva rânduri, fiecare om se oprește și contemplă. Vezi, își spune singur, *asta* e viața mea. Atâta tot?

Am trăit fiecare dintre noi câteva zile fericite, cu stări de corp plăcute, cu soare și natură. Mica noastră luciditate ne-a apărut deodată. Ești fericit? Da. Și nu mai vrei nimic? Atunci asta e limita superioară a fericirii? Dincolo, mai departe, altundeva nimic?

Nu, am greșit drumul. Nu sunt acestea căile vieții. Soarele care urcă și coboară, pofta care cere și se satisface, senzația care începe și obosește, bucuria care strigă și deodată tăce — nu lucrurile astea care se consumă rezolvă viața noastră, dacă viața noastră trebuie să aibă vreun înțeles.

Ci lucrurile care nu se consumă, care nu sfârșesc niciodată; lucrurile acelea care durează cât dreptele paralele de mult. Adevărurile care îmi preexistă și mă lasă în urmă; ideea care nu obosește niciodată; bucuria care *stă*. Eternitatea. Căci lucrurile acestea nu încep de nicăieri și au fost de totdeauna.

Dacă cineva caută plăceri care să semene cu fericirea, aci le-ar putea afla. În acest sens, poate, spunea un poet într-o zi că «geometrii sunt fericiți, deoarece creațiile lor durează». Dar fericirea de fapt nu privește decât.

lucrurile care sunt azi și nu mai sunt mâine. Bucuriile durabile depășesc întotdeauna astfel de întrebări.

Atunci toată truda noastră trebuie să ducă la eliminarea materialului care este azi și nu este mâine. A privi lucrurile sub «specie durationis», înseamnă a te rătăci singur în durată. Vieța noastră trebuie semnificată cu lucruri care să nu dureze.

Bucuria care stă. Ce just fixează verbul «stă», așa scurt și categoric cum este, toată acțiunea de a te bucura! «Bucuria care stă» e formula potrivită a eternității noastre.

Dar care sunt bucuriile stătătoare? Ele se află la îndemâna oricui. De pildă, un triumhiu oarecare. Nu stă el? Nici nu crește, nici nu scade, nici nu s'a născut și iarăși nu va muri. Nu e niciun progres în el și nicio prefacere. Progresul și prefacerea sunt valori istorice nu logice.

Atunci, contemplând triumhiul stătător, omul poate deveni și el ființă stătătoare. Din punctul de vedere al ideii în general, omul — am mai spus-o — este singura ființă care poate să stea. Iată, în acest caz, de ce biografia n'are sens, de ce istoria este alături de realitatea spirituală: pentru că ea e în planul duratei și nu al adevărului.

Să spunem din nou că nu e vorba de cine știe ce adevăr astronomic, ci de adevărul nostru omenesc. Omeneste vorbind, noi putem trăi în eternitate. Noi trăim chiar în eternitate. E cea mai inexplicabilă nebunie a oamenilor aceasta de a se refugia în biologie și deci de a căuta cu voință singura durere care *nu* le este dată: aceea de a fi muritori. Căci nu suntem muritori, e clar. Dar suntem niște zei proști, niște nemuritori care ne-am uitat destinul. Cât de inutil încercăm să ne sinucidem!

* * *

Vorbind despre stele, Nietzsche, poetul, scria versul acesta: «Nur ein Gebot gilt dir: sei rein», care vroia să rezume morala stelelor. Dar de ce să fie vorba numai despre stele, nu și despre oameni?

Este un lucru curios că oamenii nu vor să știe unde e puritatea lor, *de când* încep ei să fie puri. Dar știți de când? Dela singurătate înainte.

Mă gândesc iarăși la acel Pascal, care a dat atâtea lecții de omenie lumii. Faptele sunt știute, dar să le povestim încă odată, să le povestească toți de nenumărate ori.

Lui Pascal i se interzice studiul geometriei. Tatăl său, care vrea ca tânărul Blaise, în vârstă fragedă încă, să se cultive sistematic, asimilând întâi literatura latină și greacă — este acela care deschide lui Pascal drumul către creația liberă. Tânărul e curios să afle ce se ascunde în domeniul acela care i-e interzis. Pune într'una întrebări, iar tatăl său nu-i răspunde decât că geometria este studiul figurilor regulate. Blaise Pascal rămâne singur, cu definiția aceasta, în odaia lui de lucru. Incepe să deseneze figuri regulate, pe jos. Le botează așa cum se întâmplă, numește cercul «un rond» și operează pe cont propriu, mai departe.

Când, peste câtăva vreme, tatăl său îl surprinde, Pascal refăcuse geometria euclidiană până la propozițiunea treizeci și ceva, încercând să dovedească teorema că suma unghiurilor unui triunghi este egală cu două unghiuri drepte.

Toată lumea știe exemplul acesta și tuturor ne place să-l repetăm. De ce însă nu se scoate adevărata semnificație din el?

Căci, în definitiv, cine e Blaise Pascal operând? E spiritul, e spiritul universal, e Adam; e *omul singur*.

Iată, în fiecare din noi stă un Adam care așteaptă să fie iarăși singur. Nu trebuie să vină lucrurile spre noi, peste noi, căci lucrurile adevărate sunt înăuntru. Lumile toate, sunt geometriile care așteaptă, nedesfășurate, în spiritul nostru. De ce totuși se desfășoară ele atât de greu? Poate, pentrucă nu suntem toți Pascal. Dar, mai ales, pentrucă lumea nu vrea să ne lase singuri.

Ne-am învățat, așa, să ne fie frică de singurătate. Toată educația noastră e făcută din aceeași groază de singurătate. Suntem crescuți pentru a trăi între oameni, și am putea trăi atât de bine singuri... Cadrele sociale, școala, legile, prejudecățile — toți ne încarcerează spiritul. Vor să ne facă gregari. Se cheltuesc să perfecteze ceea ce avem mai prost în noi, sau ceea ce, poate, nu avem de loc.

Numai Mântuitorul a știut că destinul nostru era de a fi singuri — și de aceea mântuirea lui vine prin conștiință și nu prin turmă.

Ne e frică de singurătate. Când rămânem singuri, luăm o carte, sau scriem o carte, sau fluerăm. De ce să ne fie frică? Poate dela singurătate încolo începem noi înșine.

E sentimentul cel mai caracteristic al omului contemporan necesitatea aceasta de a se popula. Am crezut și eu că trebuie să trăim printre fantome, dar n'am propus niciodată fantomele imaginației, ci fantomele stricte ale spiritului. Uitați-vă la fiecare om care rămâne astăzi singur, vedeți panica de care este deodată cuprins, și apoi dezordinea în care cade, dezordine peste care stăpânește, regină, imaginația confuză.

Păcatul față de omenia noastră, care ar fi trebuit să fie omenie prin exces de luciditate, se dovedește a fi astăzi exces de imaginație. Nimeni de sigur nu are dreptul să condamne arta și nobilele ei funcțiuni; dar abuzul acesta de ficțiuni și de fantastic, chinuirea spiritului cu balauri și cu toți monștrii apocalipsului, n'au servit, poate, la nimic. Ne-ar servi de infinit mai multe ori singurătatea și ieșirea din turmă. Valoarea cea mai înaltă, de care am avut parte în turmă, a fost spiritul cinematografic, vizionar și ficționalist. Intre atâtea imagini, omul devine și el o imagine, și se înneacă.

Să concediem odată toată această lume desgustătoare și miriapodică. Trebuie să întoarcem hotărît spatele, celorlalți. Trebuie să ne părăsim și pe noi, să ne lepădăm de toată falsa bogăție a vieții noastre imaginative și de conținuturile noastre turburătoare. Aici e o pisică moartă: vieța mea.

Decantare, perfectă decantare chimică. Limpezirea generală a apelor. Abandonarea tuturor conținuturilor. Ceea ce îți va rămâne de spus când nu vei mai avea nimic, aceea este al tău.

Ale tale dintru ale tale — și numai din ele.

Singurătate și geometrie. Nu e un titlu frumos? Pentru ce? Nu știi. Poate un titlu pentru vieța omului pe pământ.

Singurătate și geometrie. Ar trebui, să spun numai singurătate. Căci ce face altceva omul singur, ce face altceva Pascal, decât geometrie? Sau poate ar trebui să spun numai geometrie. Căci unde se nasc formele, de unde încep elaborările pure ale spiritului, dacă nu din pustiurile sufletului, din nopțile sale omogene și albe?

Dar trebuie să spunem împreună geometrie și singurătate, pentru că abia așa, când sunt puse împreună, oamenii pot înțelege ceva din sensul lor aparte.

Singurătate, geometrie și eternitate. Există o dialectică a spiritului pe care nimeni n'o poate înfrânge, căreia nimeni nu-i va pune capăt niciodată. De aci, din această linie a spiritului se desfac drumurile adevăratei vieți. Bucuriile ei sunt bucuriile simple, bucuriile formale, acte pure. Regatul veșnic al vieții noastre spirituale nu se întâlnește decât în zonele singurătății, noaptea, când încep să joace ielele.

... Și abia acum înțeleg de ce spunea Platon că Dumnezeu geometrizează. Căci Divinitatea e singură, nu-i așa? Prin excelență singură. Și ce poate face ființa singură, inteligența singură, pură, decât geometrie?

Nu din frică. Lui Dumnezeu nu-i e frică de singurătate ca nouă. Nici din necesitate. Pentru Dumnezeu nu există necesitate.

Ci din voința de a trăi, într'un fel, veșnicia dinăuntrul lui.

VIII

Cum treceam pe lângă casa aceea, care se dărâma, fumegând de praf, și din care nu mai rămăsese întreg decât golul unei uși — mi-am adus aminte de problema totului și a părților, de întrebarea glorioasă a lui Leibniz: poate casa fugi printr'o ușe? pe care nu reușea nimeni s'o înlăture. Iar casa, care nu mai era un tot, fugea acum, bucată cu bucată, prin ușa care nu mai era o parte, în timp ce lucrătorii dărâmau, senini, câteva ziduri și un început de problemă.

De ce stăruie totuși problema?

Sunt oameni cari cred că problemele stau în ziduri și, dacă acestea din urmă se dărâmă, acoperă sub ele și problemele. Sunt alții cari cred că soluția zidurilor hotărăște de soluția problemelor, și, dacă o casă nu poate fugi printr'o ușă, atunci problema totului și a părților este sfârșită. Nu mai vorbim despre cei cari cred că problemele nici nu există, ci doar zidurile.

È o specială încăpățănare a oamenilor aceasta de a se atașa de durată și lucruri durabile. Li se pare că totul e prefacere, pieire, chiar problemele și semnificațiile lucrurilor. În loc să trăiască ei vieța fără de sfârșit a semnificațiilor, le pun pe acestea din urmă să trăiască, să

incorporeze durata omenească. De cele mai multe ori nu gândim; dar întotdeauna când gândim legăm gândul de noi înșine, de alții și de lucruri.

Nici măcar cuvântul, logosul, faptul pur al ideii, nu stă pentru noi dincolo de lucruri. Așa, de pildă, oamenii nu gândesc niciodată cuvintele. Ei nu știu *sensul* lor și nu le văd, poate, implicațiile. Ei nu știu nici măcar filologie, acest regres ad finitum, care e totuși un regres, al lucrurilor cuvântate. De cele mai multe ori cuvintele noastre, ca și lucrurile noastre, nu au niciun regres. De aceea ne-am gândit într'o zi că oamenii ar trebui să cânte, în loc să vorbească. Cel puțin în felul acesta viața ar fi mai directă, mai spontană și mai nemijlocit vie.

Dar nu v'a durut niciodată viața? N'ați simțit cum se încheagă ceva înăuntru, cum se întregește în trup o semnificație și cere să iasă la lumină? Căci, într'o zi, toate lucrurile acestea dispartate, trăirile, cărțile cetite, emoțiile regionale sau generale, tristețile sau neînțelegerile, toate se organizează într'o bucată, simfonic. Ce a fost mai obscur și mai inexplicabil în noi prinde deodată viață, înțeles și unitate. E adevărul care a stat ascuns în lucruri, care a suferit de spargerea lor, care s'a căutat pe sine și s'a reîntregit. E adevărul din noi care se adună.

De aceea viața ar trebui să ne doară câteodată. Nici nu știm cât adevăr avem în noi și unde e. Dar într'o zi simțim o durere undeva, în piept, și atunci abia înțelegem de ce spunea misticul acela că simte pe Dumnezeu în pieptul lui.

Am observat ceva curios: nu e nevoie să ai dreptate pentru a putea trăi. Dar, dimpotrivă, ar trebui să nu putem trăi în ziua în care nu avem dreptate! Erorile logice ar

trebui să ne dea răuri fizice; exercițiul greșit al ideii ar trebui să păgubească vieții noastre. Nu e admisibil să fim așa nesimțitori față de desfășurarea silogismelor și de eficiența lor logică. Ideea însăși, cea justă chiar, ar trebui să fie suferință, pasiune adânc resimțită de ființa trupului nostru.

De altfel facem neconținut imprudența aceasta de a gândi mai departe decât sensibilitatea noastră; sau, și mai bine, de a nu urmări cu sensibilitatea parcursurile înalte ale gândului. Ne desfacem în părți, și trimitem o parte, înzestrată cu antene subtile, să inspecteze regiunile depărtate ale universului logic, în timp ce vieța din noi curge pe albia ei. De ce să nu fim întregi peste tot? Sunt unele desvoltări nefirești în ființa noastră, atât de nefirești încât au făcut din noi o dezarmonie. De pildă noi știm, cunoaștem mintal, mult mai multe lucruri decât ni s'au întâmplat afectiv. Iată un lucru care ar trebui să ne pună pe gânduri.

Mi se pare, câteodată, că nu suntem noi oamenii adevărați. Suntem un fel de schiță, o încercare pentru umanitatea care ar fi trebuit să fie, sau care va fi, poate, vreodată. Cel care ne-a făcut s'a gândit la altă umanitate și a pus până și în inimile noastre nostalgia altor forme de vieță, mai reușite decât cele de azi. E bine să ne amintim că nu suntem decât drumul către altceva.

Dar s'ar putea naște din noi o altă umanitate? N'am greșit noi prea mult, prea adânc? Cine știe, poate că tot mai e ceva bun în noi. Ar trebui, numai, căutat cu îngrijire, iar ochiul care priveghează ar trebui să știe cum să recunoască.

E odihnitor să constați că, în dese rânduri, oamenii s'au gândit la altă umanitate, la alte forme universale de viață. Sunt oameni cari au propus chiar crearea unei umanități artificiale, a unei umanități absurde, poate, numai din gândul acesta legitim al înnoirii. Montaigne propunea, într'o zi, să se creeze sate în care oamenii să vorbească latinește. Nu avea dreptate s'o ceară? Respectăm prea mult omul, facem prea puține experiențe cu el și de aceea nu ajungem la niciun rezultat nou de atâtea secole. Gândiți-vă că, între timp, s'au realizat câteva rase noi de animale. Onoarea de a fi om este ea atât de inatacabilă?

Am închipuit, de pildă, o plajă cu nisip fin, cu soare și copii jucându-se întru geometrie. Jocurile lor ar fi jocuri regulate, jocuri de măsură și ordine, simetrie și lege. Poate ar așeza pietricelele în număr determinat, cu o formă determinată, care să răspundă unor adânci înțelesuri aritmetice, și ar căuta astfel, ca Eurytos pythagoreicul, numărul constitutiv al calului și al celorlalte viețuitoare. Privind peste întinsul mării inutile, ar simți zilnic prezența problemei totului și a părților, și dezbateră ei ar fi dezbateră lor lăuntrică. De ce să nu fie cu puțință o astfel de viață, în care sensibilitatea și imaginația și-ar lua drept aliment schemele spiritului, și, pe de altă parte, spiritul s'ar servi neconținut de interesele și fervoarea imaginației?

Ce tip nou de umanitate ar ieși din această viață excesivă! Ceea ce pentru noi astăzi este adevăr greu dobândit, problemă turburătoare și deseori neînțeleasă, pentru oamenii tipului nou ar fi adevăr imediat manevrabil, tot atât de imediat ca un reflex. Penibila noastră adâncire în desfășurările adevărului ar fi pentru ei joc ușor și spontaneitate.

Problemele s'ar naște dela sine, ar exista pe toate căile și în toate spiritele. Ele ar constitui vieța de toate zilele a oamenilor. Nu merită odată oamenii o astfel de vieță zilnică? Și târziu, murind, oamenii aceia îmbătrâniți în scheme și aventuri pure, ar contempla încă marea întinsă și inutilă, prin care vor fi deprins, în sfârșit, lumina care zace în problema totului și a părților.

Să nu spuneți că a promova formele, a încorpora ideile, a gândi și a viețui geometric, nu înseamnă trăire. E cu puțință și o astfel de trăire. E pasiune și febră și aci. Emoția îndeletnicirilor stricte suspendă provizoriu exercițiul vital, pentru a-l relua apoi pe alt plan de existență, mai curat, mai uman. Iar dacă exercițiul formelor pare a sfârși la calm și neturburare, să știți că acestea sunt numai mască, așa cum era mască fața liniștită a zeului mării din antichitate, așa cum e aparență suprafața netedă a mării agitate în adâncuri.

E absurd să se creadă că viețuirea în forme nu este încă viețuire. Că, lipsită de caracterul irațional, de ceea ce e turburător și inezisabil în ea, vieța nu *este*. Formele pot fi foarte bine înțelese drept conținuturi de vieță, după cum, pe alt plan, formele au putut fi înțelese drept conținuturi de cunoaștere. Astăzi ne este îngăduit să gândim felul nostru de a gândi, să cunoaștem felul nostru de a cunoaște, să reflectăm, întorcându-ne privirile înăuntru, asupra intelectului însuși, asupra propriului nostru intelect. De ce gândirea să se poată resfrânge asupra ei, și vieța să nu se resfrângă și ea înăuntru?

Am trăit prea mult în afară, înrâuriți de lucruri străine nouă. Lucrurile din afară ne chiamă în toate părțile și ne

amăgesc. Sunt prea multe, și ființa noastră este una. Ar trebui să le mai împuținăm, sau măcar să nu ascultăm de chemarea lor, pentru a nu vedea cât sunt de multe. Țntia non sunt multiplicanda.

Singurul lucru de încercat, în această monadologică lume, este să punem ferestre peste tot. Să punem ferestre nu pentru a privi în lucruri, căci așa ne-am depărta și mai mult de noi înșine; ci pentru a face lucrurile să ne vadă.

Suntem noi, peste tot, și nicăieri nu trebuie să găsim altceva decât propria noastră substanță. Să nu ne mai « pierdem în lume ». Să ne strângem bine împrejurul înțelesurilor noastre, să le încorporăm și să facem din ele hrana zilnică a vieții noastre lăuntrice.

Și așa precum, privitor la totul organic, durerea părții este obsesia totutlui — așa să fie și la noi exercițiul ideii: o obsesie a întregului, o posesiune organică, totalizatoare. Căci de ce mâna mea stângă să știe de durerea piciorului meu drept — și coapsele mele să nu știe nimic despre voluptatea ideii de compunere a formelor?

IX

M'am gândit multă vreme cum am putea face ca ideile noastre să devină stările noastre de corp. Dar numai misticii cunosc tainele corpului și immurile prin care să-l însuflețească. Ei singuri știu să-și treacă voința în sânge. Cum ași vroi să le fur arta lor de a pătimi!

Mi-ar fi plăcut să îmbolnăvesc realitatea cu idei — și atunci cel dintâi suferind ași fi fost eu însumi. De ce nu este întotdeauna adevărul o emoție sau o patimă?

Poate pentru că sunt prea multe rețineri în corpul nostru. Adevărul nu poate încă turbura vieța, pentru că vieța e sălbatică; nu ascultă de nimeni. Ne-ar trebui o pregătire biologică anumită, ar trebui poate schimbat totul, de jos în sus, ca să putem face corpul să răspundă la toate chemările gândului.

Intre timp vieța turbură adevărul. Tot ceea ce se referă la întâmplările propriu zise de vieța e nesigur și neștiințific. Un gânditor spunea odată: dacă morala n'ar privi pasiunile omenești și vieța noastră sufletească în genere, atunci ea ar putea fi tot atât de riguroasă și sigură ca oricare știință deductivă. Și adăuga: «iar dacă geometria s'ar opune atât de mult patimilor noastre pe cât o face morala, atunci am contesta-o și viola-o și pe ea tot atât de mult».

Că adevărul e incert din cauza vieții și vieța, la rândul ei, nu poate deveni certă prin adevăr — iată un lucru pe care niciodată nu-l regretăm în deajuns.

È comun tuturor oamenilor cu adâncă vieță interioară idealul de a face spiritul să pătrundă în carne. È una din constantele voinței de a fi om aceasta de a voi să dai semnificații materiei brute din tine. Și într'adevăr, dacă spiritul nu reușește să pătrundă în carne, dacă voința mea liberă nu se poate insera în biologie, dacă absurditățile și excesele omului nu pot deveni ereditate, — atunci lucrurile nu servesc la nimic.

Căci la ce servesc lucrurile? La ce servesc arborii din fața noastră și întinsurile și apele, atâta vreme cât nu le organizăm? Ele sunt tot atâtea obstacole pentru noi, sunt zidurile grele și înalte ale lumii. Dar cât de ușoare devin toate când inima ți se deschide și crezi, de pildă, în Dumnezeu și-l vezi peste tot în lume... Nu, lumea nu e grea. Numai, noi nu știm întotdeauna ce să facem cu dânsa.

Cum am putut ajunge să fim streini de propriul nostru corp? Să gândim una și să ne fie foame de altceva? Ci corpul trebuie pus și el în slujba gândului; trebuie să fie copilul lui, făptură după chipul și asemănarea lui.

Dar pentru aceasta e poate nevoie de o nouă definiție a ideii de experiență. Nu-mi dau seama prin ce neînțelegere poate fi calificat drept experiență de vieță un cerc de întâmplări, adunate din toate colțurile lumii, răsărite în drumul nostru către lucruri și căzute deodată aci în zonele noastre felurite de vieță. Oamenii cred că experiența e număr de fapte și că se măsoară cu anii. Dar anii sunt proști și întâmplați; iar numai neîntâmplarea poate da un

răspuns întrebărilor noastre. De aceea trebuie să organizăm experiența vieții. Trebuie să creem artificial, am mai spus-o, ca într'un laborator. Să facem din viața un laborator unde să experimentăm deliberat ipotezele noastre.

Iată de ce, de-a-lungul acestor rânduri, am gândit tot timpul o ipoteză a cărei experimentare o încercam. Era ipoteza că ideile nu au o singură dimensiune, ci mai multe. Că ele nu trăiesc numai în planul logic, dar răspund întregului nostru sufletesc: sunt și necesitate de adevăr dar și emoție; sunt schemă și bucurie. Ideea nu este lineară, sau atunci este prin greșală. Am încercat aci să desfacem brațele unui unghiu prea multă vreme lipite unul de altul; am transformat o falsă linie într'o cuprindere, pe un nou plan, a vieții.

Și totuși simt acum, la capăt, că viața nu se lasă cuprinsă. Trebuie să încerci odată, trebuie să încerci de două ori. Peste tot în tine sunt rezistențe, peste tot empiria te întârzie. Nu e nimic de făcut, decât să iei truda dela capăt. De câte ori?

Nu, nu putem muri așa. Trebuie să trecem cuiva adevărul nostru, ceea ce a fost bun și drept în noi. Altfel nici noi n'am servit la nimic. Trebuie să prelungim modul nostru de a fi, voința noastră de a fi.

Ce curioasă e această necesitate de a te prelungi în toate, în carne ca și în spirit; de a prelungi până și logicul!

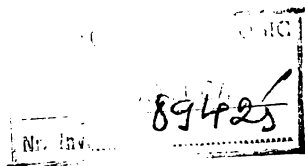
Dar prelungim logicul prin carne, deci ne contrazicem. Ieșim din cercul actelor pure, ale geometrizării și ideației, pătrundem în cercul actelor vitale, pentru a putea reface altădată viața pură pe care o vroisem. Ieșim — pentru a cădea astfel în păcat. E un păcat lucid, voluntar, calculat,

dar este o ieşire din legile jocului nostru, deci e încă păcat. Căci păcatul e activitate, e non-geometrie.

...Dar acum s'a sfârşit. Trebuie să te pleci. Trebuie să refaci vieţa cu desăvârşire, dela biologie în sus. Trebuie să pui calculul tău cât mai adânc în determinismul firii, așa ca nimic din omul care se va naște să nu mai fie rețineră.

Tu ai avut prea multe rețineri — e adevărat. De aceea vieța ta n'a fost cu puțință. Dar celălalt va fi liber, căci va găsi peste tot — în porniri, în instincte, în fire — armonii. Așa te-aș fi vroit pe tine. Dar elaborările tale erau prea târzii. Veneau după ce biologia își sfârșise conspirația.

Nu e nimic, acum începi din nou. Și iată istoria care se reface, neobosita istorie a sensului unic...

CUPRINSUL

Prefață	5
I. Despre culturile de tip geometric	7
II. Despre bucuriile simple	26
III. Despre istorie	32
IV. Despre imposibilitatea de a face orice	40
V. Despre Dumnezeu	51
VI. Despre omul care nu este	58
VII. Despre singurătate	65
VIII. Despre problema totului și a părților	71
IX. Despre păcat	77

★

